

Uluslararası Çevre Uyuşmazlıklarının Çözümünde Tahkim¹

Utku ÜTÜK*

Öz: 1980'lerin ikinci yarısı ve 1990'lar dünyada ticari ilişkilerin, yatırımların ve bunlara bağlı olarak çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin yükselişe geçtiği zamanlara kapı açmıştır. Küreselleşme olarak adlandırılan ancak özünde kapitalizmin yeni biçimi olan bu süreçte çevresel ve ticari çıkarların artan çatışması uluslararası hukukun çevre ve ticaret alanlarında giderek daha fazla uyumsuzluk doğurmaktadır. Uluslararası uyumsuzlukların çözümünde başvurulacak yargısal araçlar; mahkeme yargılaması ve tahkimdir. Uluslararası ticarete tarihsel süreçte her zaman önemli bir uyumsuzluk çözüm yöntemi kabul edilen tahkim, uluslararası çevre hukukunda da mahkeme yargılaması karşısında tercih edilir olmuştur. Küresel ticaretin gelişmesinde önemli bir araç olan uluslararası tahkimin çevre ve ticaret gibi çatışan çıkarların doğurduğu uyumsuzluklardaki işlevini belirleme isteği ile konusu küreselleşen dünyada uluslararası tahkimin uluslararası çevre uyumsuzlukları örneğinde incelenmesi olan bu çalışma hazırlanmıştır. Çalışmanın amacı çevresel ve ticari çıkarlar çatışmasında uluslararası tahkimin yönünü tespit etmektir. Çalışma kuramsaldır ve küreselleşme altında yatan ideolojinin neoliberalizm olduğundan hareketle uluslararası çevre uyumsuzluklarının çözümünde tahkimin rolü eleştirel bir bakış açısı ile irdelenmektedir. Çalışma sonucunda 1980'lerin sonu ve 1990'ların başından bu yana, uluslararası tahkimin, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinde etkili bir hukuksal araç olamadığı uluslararası çevre hukuku ve uluslararası ticaret hukuku alanlarındaki politika belgeleri, kurallar, düzenlemeler ve davalara ilişkin bulgularla ortaya konmuştur. Çalışmada küreselleşmenin çevre-ticaret çatışmasında ticari yönü ağır basan bir uyumsuzluk çözüm aracı talep ettiğinden hareket ederek mahkeme yargılaması karşısında uluslararası tahkimin önümüzdeki dönemde de gözde yargısal uyumsuzluk çözüm aracı olacağı değerlendirilmiştir.

¹ Bu makale Utku ÜTÜK tarafından Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Amme İdaresi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bilim Dalı'nda savunulan ve kabul edilen "Uluslararası Çevre Uyuşmazlıklarının Çözümünde Tahkim" başlıklı Doktora Tezi'nden üretilmiştir.

*Dr. Savunma Sanayii Uzmanı, T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, utkuutuk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2823-2108

Makale Geliş Tarihi: 04.02.2025

Makale Kabul Tarihi: 04.04.2025

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Çevre Uyuşmazlıkları, Tahkim, Küreselleşme.

Arbitration In the Resolution of International Environmental Disputes

Abstract: The latter half of the 1980s and the 1990s opened the door to the rise of commercial relations, investments, and consequently, the negative impacts on the environment worldwide. This process, referred to as globalization but essentially a new form of capitalism, has led to an increasing conflict between environmental and commercial interests, resulting in more disputes in international law within the realms of environment and trade. The judicial tools employed for resolving international disputes are court litigation and arbitration. Historically, arbitration has always been considered an important method of dispute resolution in international trade, and it has also been preferred over court litigation in international environmental law. This study, which aims to determine the function of international arbitration in disputes arising from conflicting interests such as environment and trade, is prepared to examine international arbitration in international environmental disputes in a globalized world. The purpose of the study is to identify the direction of international arbitration in the conflict between environmental and commercial interests. The study is theoretical and critically examines the role of arbitration in the resolution of international environmental disputes based on the premise that the underlying ideology of globalization is neoliberalism. The study concludes that since the late 1980s and early 1990s, international arbitration has not been an effective legal tool in the protection of the environment and the prevention of pollution, as evidenced by policy documents, rules, regulations, and cases in the fields of international environmental law and international trade law. It is assessed that globalization demands a dispute resolution tool with a commercial bias in the environment-trade conflict, and that international arbitration will continue to be the favored judicial dispute resolution tool over court litigation in the coming period.

Keywords: International Environmental Disputes, Arbitration, Globalization.

Giriş

1980'ler Berlin Duvarı'nın yıkılması ile sonlanmış, 1990'lar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılışını karşılamıştır. 1990'larla dünya siyaseti iki kutuplu yapıyla vedalaşmış, 1960'lardan başlayarak dillendirilen "küreselleşme" yaşanan değişimle gündeme oturmuştur. Nitekim Giddens (1990: 3;109-111) 1980'lerin sonu ve 1990'ların başı itibarıyla farklı bir küresel döneme girildiğini belirtmiştir. Cox'a (1996a: 296) göre yaşanan "küresel perestroika" dır. Yeni dönem geçmişten kopuk değildir çünkü küreselleşme bir sürece işaret etmektedir ve kapitalizmin tarihinde küreselleşmeye benzer bir olgu uzunca süredir mevcuttur (Harvey, 2000: 54). Küreselleşmenin, ideolojisi neoliberalizmdir (Kalb, 2000: 9). Neoliberalizm devletlere, uluslararası ekonomide özerk davranma gücü kısıtlı, ulusal ekonomi konusunda kontrol sağlayıcı ve uluslararası kurumlara karşı sorumlu bir rol biçmiştir. Bu değişimle kapitalizmin yeni şekli sahnede yerini almış

(Cox, 1996b: 527-528), yaşamı saran tüm alanları etkilemiş, uluslararası hukuku da değiştirmiştir.

Küreselleşmeyle artan aşırı tüketim ve sürekli büyüme isteğinin çevre üzerindeki etkileri küreselleşme-çevre ilişkisini gündeme taşımıştır. 1972 Stockholm Konferansı (United Nations, 1973) ve sonrası adımlarla küresel çevre siyaseti, küresel siyasetin tartışılan başlıklarından birisi olmuştur. Siyasetin ana aracı politikadır (Jenkins, 2007: 27). Küresel çevre politikasının önemli bir aracı ise hukuktur (Faure ve Skogh, 2003: 1). Nitekim 1972 Stockholm Konferansı ve ardından yaşanan gelişmelerle küresel çevre politikası biçimlendirilmiş ve uluslararası hukukun bağımsız bir alanı olarak uluslararası çevre hukuku doğmuştur.

Dauvergne'nin (2005: 8) belirttiği gibi ekonomi, küresel çevre siyaseti üzerinde etkilidir. Yarışan çıkarların sürekli mücadelesini yansıtan uluslararası çevre hukukunda ekonomik nitelikli çatışmalar yaşanmakta (Kamminga, 2003: 116), küresel çevre siyaseti-ekonomi etkileşimi uluslararası çevre hukuku-uluslararası ticaret hukuku ilişkisini kaçınılmaz kılmaktadır.

Uluslararası ticaret hukukunda serbest ticareti teşvik isteği hâkimdir. Bu nedenle serbest ticaret, çevresel koruma ile amaç bakımından çatışmaktadır. Uluslararası çevre hukuku-uluslararası ticaret hukuku etkileşimi de çevre ve ticaret arasındaki çatışma üzerine kuruludur (Sanson, 2002: 2-3). Uluslararası ticaret hukuku, çevre hukukunu uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde şekillendirmektedir (Bianchi, 2001: 106). Uluslararası çevre hukuku-uluslararası ticaret hukuku arasında düzenleme, uygulama ve uyuşmazlık çözümü konusundaki etkileşim 1990'lardan itibaren artış göstermiştir. Küreselleşme, uluslararası tahkimi uluslararası hukukun bu iki alanında öne çıkan yargısal uyuşmazlık çözüm aracı haline getirmiştir. Uluslararası tahkimin çevre-ticaret çatışması yaşanan uyuşmazlıklardaki rolünü araştırma isteği çalışma konusunun küreselleşen dünyada uluslararası tahkimin uluslararası çevre uyuşmazlıkları örneğinde incelenmesi olarak belirlenmesinde etkilidir.

Uluslararası tahkimin küresel ticaretin güçlenmesinde önemli rolü bulunmaktadır (Hale, 2017: 2010). Ticaret ve çevre ise çıkarlar bakımından çatışmaktadır. Bu nedenle uluslararası ticari uyuşmazlıklarda çevreye, uluslararası çevre hukuku uyuşmazlıklarında ticarete ilişkin hususlar karara bağlanabilmektedir. Çalışma da çevre ve ticaret bakımından çıkar çatışması içeren ve tahkim ile çözüm aranan uyuşmazlıklarda önceliğin çevreden mi ticaretten yana mı olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışma kuramsal olup küreselleşme altında uluslararası tahkimi çevre-ticaret çatışması yaşanan uluslararası uyuşmazlıklardaki rolüne odaklanarak, ilgili politika belgeleri, kurallar, düzenlemeler ve davalar bakımından incelemiştir. Çalışmada “Giriş” ve “Sonuç ve Değerlendirme” dışında iki ana bölüm bulunmaktadır. “Küreselleşme-Çevre-Uluslararası Tahkim” başlıklı ilk bölümde eleştirel bir bakış açısıyla yapılan tarama ve incelemelere dayalı olarak kuramsal çerçeve ortaya konmuştur. Kuramsal çerçeve, küreselleşme-çevre-tahkim üzerinde kurgulanmış, çevre ve tahkimin kesiştiği alana uluslararası çevre hukuku ve uluslararası ticaret hukuku konumlandırılmıştır. Çalışmanın ilk bölümündeki düşüncelerin eklektik olarak bir araya getirilmesiyle çalışmanın “1980’lerin sonu ve 1990’ların başından bu yana yaşanan ve küreselleşme olarak adlandırılan süreçte uluslararası tahkim çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi bakımından etkili bir hukuksal araç olamamıştır” şeklindeki hipotezi oluşturulmuştur. İkinci bölümde “Çevre ile İlgili Uyuşmazlıklarda Uluslararası Tahkim” irdelenmiştir. Çalışmada, kapitalizmin “küreselleşme” olarak adlandırılan yeni biçiminde uluslararası tahkimin, çevre-ticaret çatışması yaşanan uluslararası uyuşmazlıklarda ticari çıkarların gözetildiği bir hukuksal araç olduğu öne sürülmektedir.

Küreselleşme-Çevre-Uluslararası Tahkim

“Küresel” konuların belirgin örneği çevre sorunlarıdır (Heywood, 2011: 2) ve uluslararası tahkim bir “küresel yönetim biçimi” dir (Mattli ve Dietz, 2017a: i). Bu nedenle kuramsal çerçeve küreselleşme-çevre-tahkim üçgeninde çizilmiştir.

Küreselleşme

“Moda” veya “popüler” tüm kavramlar gibi küreselleşme de farklı anlamlarda kullanılmakta (Keohane ve Nye, 2000: 104) ancak her zaman açıkça tanımlanmamaktadır (Marcuse ve van Kempen, 2000: 5).

Liberalizm, kapitalizmin krizlerine çare olarak neoliberalizm şeklinde yapılandırılmış ve 1970’lerden itibaren harekete geçirilmiştir (Petras ve Veltmeyer, 2011: 13). Berlin Duvarı’nın yıkılması ve SSCB’nin dağılması ise neoliberalizme alan açmıştır (Cox, 2001:111-112; Hobsbawm, 1995: 564). Neoliberalizm de finansal serbestleşme, teknoloji, ulaşım ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle kapitalizmi yeni biçimine taşımıştır (Cox, 1996b: 527-528). Çalışmada, 1990’ların başından itibaren yeniden düzenlenen küresel sistemde kapitalizmin bu yeni biçimi “küreselleşme” olarak tanımlanmıştır. Kalb’in (2000: 9) belirttiği gibi küreselleşmenin ideolojisi neoliberalizmdir.

Küreselleşme, bir süreçtir (Harvey, 2000: 54) ve aniden ortaya çıkmamıştır. Cox (2001: 111-112) da Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla başlayan ve küreselleşme olarak adlandırılan yeni dönemin geçmişle etkileşim içinde olduğu görüşündedir. Kaldı ki toplumsal ve tarihsel gelişmeleri katı biçimde dönemleştirmek imkânsız, dönemler arası geçişler kaçınılmazdır. Dolayısıyla küreselleşmenin başlangıcını tespit güçtür (Scholte, 2005: 86).

Küreselleşme-Çevre-Hukuk

Çevre, bizleri saran her şeydir (Gritzner, 2010: 11; Roberts, 2004: 6). Doğal ve yapay çevre unsurlarını, sosyal, ekonomik, kültürel koşulları ve aralarındaki etkileşimleri içeren çevre (Gilpin, 2000: 93) kimilerine göre küresel konuların ilk örneğidir (Heywood, 2011: 411). Nitekim Nye ve Welch (2017: 300) çevresel küreselleşmeyi küreselleşmenin en eski boyutu kabul etmektedir. Hukuk ise siyasal olarak örgütlenmiş toplumda gücün sistematik şekilde uygulanmasıyla veya güçle desteklenen toplumsal baskı aracılığıyla insan etkinliklerini ve ilişkilerini düzenleyen rejimdir (Garner, 2010: 962). Dolayısıyla hukuk yaşamı saran tüm alanlarda düzenleyicidir. İki tanım çevre-hukuk ilişkisi açıkça ortaya koymaktadır.

Küreselleşmenin çevre üzerinde doğurduğu sonuçlar küresel kapitalizmle ilişkilidir (Mol, 2001: 71). Çevresel bozulma da küresel etkiler doğurmaktadır (Khan, 2013: 120-121). Çevresel bozulma karşısında 1972 Stockholm Konferansı'ndan itibaren atılan adımlarla küresel çevre politikaları biçimlendirilmiştir. Hukuk ise, küresel çevre politikalarının uygulanmasında önemli bir araçtır. Çünkü DiMento'nun (2003: 7) ifade ettiği gibi hukukun amacı davranışı etkilemektir. Kapitalizmi yeni şekline kavuşturan neoliberalizm çeşitli şekillerde incelenmiş, ancak siyasal ideoloji, siyasi proje, ekonomik program, tarihte bir dönüm noktası veya kurumsal model gibi anlatılarında hukukla ilişkisi çoğunlukla yadsınmıştır (Brabazon, 2017: 1). Oysa neoliberalizmle yaşanan dönüşümler, uluslararası hukuk üzerinde etkilidir (Lang, 2011: 1-3).

Neoliberalizmle ortaya çıkan küresel siyaset yapısı çevre politikalarının yanı sıra uluslararası hukuku da şekillendirmekte ve hukukun küreselleşmesi tartışılmaktadır. Brysk ve Jimenez-Bacardi'e (2013: 2) göre hukuksal kurallar ve süreçler küresel düzeyde yayılmakta, yeni küresel hukuk kurumları ortaya çıkmakta, sınır ötesi özel etkinliklerde ulus aşırı hukuk uygulanmakta, ülke vatandaşı olmayanların hakları için başvuruda bulunabilmesi gibi hukuk sisteminde yenilikler gerçekleşmekte, ulusal uygulamalarda devletler arası ve karşılaştırmalı hukuk sistemi belirginlik kazanmakta, ölçek, kapsam, usul ve yargısal yapılarda birbiri ile bağlantılı ve bütünlük arz eden bir takım değişiklikler yaşanmakta, özetle; hukuk

küreselleşmektedir. Ancak uluslararası ticari tahkimde verilen kararın uygulanması için ulusal mahkemeye başvuru gerektiği gibi küreselleşen hukukun uygulamasında devlete ve ulusal hukuk sistemine hâlâ ihtiyaç duyulmaktadır (Appiah, 1998: xiii). Bu nedenle çalışmada “küresel hukuk” iddiasına ihtiyatlı yaklaşmakta ancak küresel siyasetin uluslararası hukuku değiştirdiği kabul edilmektedir. Artık uluslararası hukuk; devletlerin yanı sıra farklılaşan aktörlerin de etkileşimde bulunduğu, zamana ve mekâna yayılan ilişkileri kapsamaktadır.

Uluslararası kamu hukukunun ayrı bir alanı olan uluslararası çevre hukuku da küresel etkiler doğuran çevre sorunlarıyla mücadelede, ortak ilke ve kurallara duyulan ihtiyaçla ortaya çıkmıştır (Sands vd., 2012: 3 ; Kiss ve Shelton, 2003; 661-798).

Uluslararası Çevre Hukuku-Uluslararası Ticaret Hukuku

Çevre ve ekonomi arasında güçlü bir bağ mevcuttur (Steward, 2000: 1). Bu bağ uluslararası düzeyde “uluslararası ticaret ve yatırım-çevre” ve “sınıraşan kirlilik ve uluslararası çevre kaynaklarının yönetimi” olmak üzere iki yönde etkileşim doğurmaktadır (Pearson, 2000: 2). Çevre ve ekonomi arasındaki bağ uluslararası çevre hukuku ve uluslararası ticaret hukukunu da ilişkilendirmektedir.

Uluslararası ticaret hukukunda mal, hizmet ve teknolojinin uluslararası değişimi düzenlenmektedir (Sanson, 2002: 2-3). Dünya ticaretinde küresel düzeyde, kamu hukuku ve özel hukuk şeklinde iki yönetim biçimi bulunmaktadır (Grisel ve Sweet, 2017: 67). Uluslararası kamu ticaret hukuku ulusların, uluslararası özel ticaret hukuku ise farklı devletlerdeki özel tacirlerin arasındaki ticari işlemleri düzenlemektedir (Sanson, 2002: 4). Dünya ticaretinin kamu hukuku yönetim biçimini Dünya Ticaret Örgütü (WTO) şekillendirmektedir. Uluslararası ticaret hukukunun özel hukuk rejimi ise ticari tahkimdir (Grisel ve Sweet, 2017: 67-68). Bu durum uluslararası tahkimi, uluslararası ticaret hukukunda öne çıkan yargısal uyuşmazlık çözüm yöntemi haline getirmiştir.

Uluslararası çevre hukuku ortaya çıktığı tarihten itibaren çevre ve ekonomi bağı çerçevesinde uluslararası ticaret hukuku ile ilişkili gelişmiştir. 1972 Stockholm Konferansı belgelerinden biri olan İnsan Çevresi Eylem Planı’nda çevreye ilişkin endişelerin ticarete sınırlama getirmesi veya sıkı çevresel standartlar nedeniyle ihracatın olumsuz etkilenmesi durumunda başvurulabilecek tazminat araçlarına ilişkin çalışma yapılması gerekliliği vurgulanmış ve sorunların çözümü noktasında diğer uluslararası kuruluşlar yanında, Çevre Önlemleri ve Uluslararası Ticaret Çalışma Grubu aracılığıyla başvurulacak bir adres olarak Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

(GATT) gösterilmiştir (United Nations, 1973: 26-27). 1972 Stockholm Konferansı sonrasında uluslararası çevre hukuku alanındaki etkinlikler ve belgelere de uluslararası hukukun çevre ve ticaret alanlarının ilişkisi yansıtılmıştır.

Uluslararası ticaret hukukunda, ulusal ekonomiyi koruma politikasının ortadan kaldırılması ve serbest ticareti teşvik hedeflenmektedir. Bu yaklaşım çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi amacıyla çatışmaktadır. Devletlerin uluslararası çevre anlaşmalarına uyum sağlayabilmek için ticaret sınırlamaları uygulamaları bir diğer çatışma alanıdır. Serbest ticaret savunucuları çevreye ilişkin düzenlemeler ile pazarların kapatılması için gerekçe yaratıldığı, çevre savunucuları serbest ticaret ile çevresel korumanın ortadan kaldırılacağı endişesini taşımaktadır (Kiss ve Shelton, 2003: 776-777). Anlaşılmaktadır ki uluslararası ticaret hukuku ve uluslararası çevre hukuku ilişkisi çatışan çıkarlar üzerine kuruludur. Bu bakımdan çatışan çıkarların dengelenmesi, hatta gerektiğinde çevreye ilişkin kaygıların ticari çıkarlar karşısında öne çıkarılması bir gerekliliktir.

1990'ların ilk yıllarından itibaren, uluslararası serbest ticaret ve çevre uzlaşmasının nasıl sağlanabileceği küreselleşme ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili tartışmalarda öne çıkan konu olmuştur (Bianchi, 2001: 105). Özellikle 1992 Rio Konferansı'ndan bu yana tartışmalarda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında, kalkınma, serbest ticaret ve çevre arasında, çevrenin kalkınma ve serbest ticaret karşısında gittikçe geride bırakıldığı bir uzlaştırma çabası yaşanmaktadır. Bianchi'nin (2001:106) işaret ettiği gibi uluslararası ticaret hukuku, çevre hukukunun oluşumunu uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde etkilemiştir. Bu çerçevede uluslararası uyuşmazlıkların yargısal çözüm yolları arasında yer alan ve her iki hukuk dalı bakımından ortak bir hukuksal araç olan uluslararası tahkimin küreselleşme ile giderek keskinleşen çevre-ticaret ikileminde önceliğinin ne olduğu önemli bir sorudur.

Küreselleşme-Uluslararası Tahkim

Küreselleşme, uluslararası hukukta düzenleme, uygulama ve uyuşmazlık çözümünde değişim getirmiştir (Brysk ve Jimenez-Bacardi, 2013: 2). Küreselleşmeyle uyuşmazlık çözüm yöntemlerinde bu değişim ihtiyacını (McLean, 2009: 1087) geniş bir coğrafyada farklı topluluklara yayılan, girift sorunlar ile uluslararası uyuşmazlıklarla ilişkili yeni aktörler ortaya çıkarmıştır.

1990'larla birlikte, mahkeme yargılaması yerine tahkim, arabuluculuk, uzlaşma ve diğer alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmalarına talep artmıştır. Talepteki değişimde bu mekanizmaların mahkeme yargılaması

karşında hızlı, esnek ve maliyet etkin olduğu kanısı etkilidir (Wang, 2009: 1). Bir alternatif uyuşmazlık çözümü olan tahkim de taraflara uyuşmazlık çözüm yeri, hakemler, uygulanacak usul gibi hususlarda geniş seçim imkânı sunan bir araç olarak görülmektedir (Orakhelashvili, 2022: 589).

Genel Olarak Uluslararası Tahkim

Uluslararası tahkim, uluslararası uyuşmazlıkların çözümünde başvuru yargısal yöntemlerdendir (Malanczuk, 1997: 281). Tahkim ulusal hukukta da bir uyuşmazlık çözüm aracıdır. Aust (2010: 407) tahkimi; tarafların, uyuşmazlığın çözümünü hakem(ler)e teslim etme, hakem kararını kabul etme ve karara uyma konusunda anlaştıkları yöntem olarak açıklamıştır. Uyuşmazlığın tahkimle çözümü, tahkime elverişli olmasına da bağlıdır¹. Tahkimin bir tahkim kurumu tarafından yürütülmesi halinde kurumsal tahkim, tahkim kurumu olmaksızın hakem heyetince yönetilmesi durumunda ad hoc tahkim söz konusudur. Ancak uygulamada ad hoc ve kurumsal tahkim her zaman kati çizgilerle ayıramamaktadır (Sammartano, 2001: 171-183; 4).

Uluslararası tahkimin, gerek uluslararası kamu hukukunun bir alanı olan uluslararası çevre hukukunda gerekse kamu ve özel hukuk boyutu bulunan uluslararası ticaret hukukunda başvuru bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olduğu gözetilerek çalışmada uluslararası tahkim; uluslararası kamu hukukunda tahkim ve uluslararası ticari tahkim ayrımında incelenmiştir.

Uluslararası kamu hukuku, devletler ve devletlerle devlet dışı aktörler arası ilişkilerde hak ve yükümlülükleri düzenlemektedir ve ulusal hukuk sistemlerinden bağımsızdır. Bir ulusal hukuk sisteminin diğer ulusal hukuk sistemleriyle ilişkili konuları nasıl ele alacağını uluslararası özel hukuk düzenlemektedir. Dolayısıyla uluslararası özel hukuk, içeriği devletten devlete değişen ulusal hukukun bir alanıdır. Ancak uluslararası kamu hukuku ve uluslararası özel hukuk bazı alanlarda çakışmaktadır (Currie, 2008: xix; 1-4) ki uluslararası tahkim bunlardan biridir. Uyuşmazlık tarafları arasında devletler bulunan ticaret ve yatırım alanındaki uluslararası tahkim davalarında uluslararası özel hukuk-uluslararası kamu hukuku ayrımı belirsizleşmektedir (Böckstiegel, 1986: 45-46). Ticari uyuşmazlıklarda, uluslararası kamu ticaret hukuku veya uluslararası özel ticaret hukuku ile kurulan ilişki, söz konusu uyuşmazlığın uluslararası kamu hukukunda tahkim veya uluslararası ticari tahkim kapsamında değerlendirilmesinde belirleyicidir.

¹ Ulusal hukuk sistemlerinde genel olarak tüm uyuşmazlıkların tahkimle çözüme uygun olmadığı kabul edilmektedir. Ayrıca tahkime elverişlilik, uluslararası anlaşmalarda, tahkim kurallarında, ulusal hukuk sistemlerinde çeşitli şekillerde düzenlenmektedir (Sammartano, 2001: 171-183).

Uluslararası Kamu Hukukunda Tahkim

Dünya ticaretinde küresel düzeyde kamu hukuku ve özel hukuk olmak üzere iki yönetim biçimi bulunmakta olup kamu hukuku yönetim rejimini WTO şekillendirmektedir (Grisel ve Sweet, 2017: 67-68). Dolayısıyla çalışmada WTO nezdinde devletler arası uyuşmazlıkların çözümü uluslararası kamu hukuku kapsamında ele alınmıştır.

Uluslararası kamu hukukunda açık, serbest ve ayrımcı olmayan ticaret uygulamalarının devletler arasındaki ilişkilerde iyileşmeye kapı açacağı ve barışa katkısının olacağı düşüncesiyle 1945 sonrası devletlerin uluslararası ticarete gösterdiği yoğun ilgi 1947’de GATT’ın ve 1995’te WTO’nun oluşturulmasının yolunu açmıştır (O’Brien, 2001: 619-621). GATT çerçevesinde yürütülen çok taraflı ticaret müzakereleri kapsamında sürdürülen Uruguay Turu görüşmeleri WTO’yu kuran Marakeş Anlaşması ile sonuçlanmıştır (Biswas, 2007: 218). Gerek GATT gerekse WTO ile uyuşmazlık çözüm mekanizması da kurulmuştur. WTO uyuşmazlık çözüm mekanizması, çok taraflı ticaret sisteminin güvenliği ve öngörülebilirliğini ve GATT’ta yaşanan olumsuzlukları giderme hedefi ile yapılandırılmıştır (Chakraborty ve Khan, 2008: 173). WTO uyuşmazlık çözüm sistemi, Uruguay Turu sırasında WTO Anlaşması’nın bir parçası olarak oluşturulmuş ve kısaca Uyuşmazlıkların Çözümüne İlişkin Mutabakat şeklinde anılan Uyuşmazlıkların Çözümüne İlişkin Kurallar ve Usuller Mutabakatı’nda somut hale gelmiştir. Uyuşmazlıkların Çözümüne İlişkin Mutabakat, WTO Anlaşması’nda Ek II’yi oluşturmakta ve düzenlediği usul ve kurallarla WTO nezdindeki uyuşmazlık çözüm sistemini tanımlamaktadır. Uruguay Turu’nun öne çıkan yeniliklerinden birisi olan WTO uyuşmazlık çözüm sisteminde esas olarak GATT 1947 Madde XXII ve XXIII kapsamında uygulanan uyuşmazlıkların yönetimine ilişkin ilkeler temel alınmıştır. WTO uyuşmazlık çözüm sürecinde dava tarafları ve üçüncü taraflar, Uyuşmazlık Çözüm Organı, paneller, Temyiz Organı, WTO Sekreteryası, hakemler, bağımsız uzmanlar ve çeşitli uzman kuruluşlar rol almaktadır (World Trade Organization, 2004: 1-17).

Uyuşmazlıkların Çözümüne İlişkin Mutabakat’a göre resmi uyuşmazlık çözümünün ilk aşaması uyuşmazlık tarafları arasında görüşmelerdir. Zorunlu görüşmelerde 60 gün içinde tatmin edici bir çözüm üretilmemesi durumunda davacının uyuşmazlık konusunda bir panel tarafından karar verilmesini talep hakkı mevcuttur. Uyuşmazlığın çözümünde görüşmelerde başarı sağlanamadığı takdirde de taraflarca yargılamanın sonraki herhangi bir aşamasında üzerinde anlaşmaya varılan bir çözüm bulunması imkân dâhilindedir. Panel aşamasına uyuşmazlığın görüşmelerle çözülemediği durumda geçilmektedir. Davacı panel kurulmasını talep etme

hakkını; davacının görüşme talebinin davalı tarafından alındığı tarihten 60 gün sonra herhangi bir zamanda, davalının görüşme talebine süresinde yanıt vermemesi veya taraflarca müştereken görüşmelerin anlaşmazlığı çözmede başarısız olduğuna kanaat getirilmesi halinde de kullanabilmektedir. Uyuşmazlık çözümünde yargılama süreci, Uyuşmazlık Çözüm Organı Başkanı'na yazılı olarak sunulan panel kurulması talebi ile başlamaktadır. Yargı aşamasında amaç hukuksal bir uyuşmazlığı çözmektir ve bu aşamada verilen herhangi bir karar taraflar açısından bağlayıcıdır (World Trade Organization, 2004: 43-49).

Blessing (1999: 87-89) 1952'den itibaren GATT bünyesindeki uyuşmazlık çözüm mekanizmasında kararların bağımsız bir yargı veya tahkim makamı tarafından değil sözleşmeciler tarafların kendilerince verildiğini, Uruguay Turu'nda yapılan değişikliklerle daimî bir tahkim organı olan Uyuşmazlık Çözüm Organı ve temyiz otoritesi olan Temyiz Organı ile WTO tahkim usulünün oluşturulduğunu belirtmektedir. Nitekim Bown (2009: 2) WTO uyuşmazlık çözüm mekanizmasıyla bir tahkim süreci işlediğini ve Carter (2008: 61) WTO tarafından oluşturulan bu bağlayıcı uyuşmazlık çözüm mekanizmasında panel düzeyinde uyuşmazlık çözümünün tahkim olduğunu, tahkim kararına karşı Temyiz Organı'na yapılan başvurunun ise mahkeme benzeri bir yapıya başvuru olduğunu değerlendirmektedir. Abi-Saab (2005: 8-9) da GATT'tan WTO'ya geçildiğinde WTO panel sürecinde bir tahkim modeli uygulandığını ifade etmektedir. Abi-Saab'a (2005: 10) göre, Temyiz Organı ise yüksek mahkeme yetkisine sahiptir ve yargı organı usulü uygulamaktadır. Bu çerçevede çalışmada da WTO panel aşaması tahkim olarak kabul edilmektedir.

1899 yılında kurulan hükümetler arası bir organizasyon olan Sürekli Hakemlik Mahkemesi (PCA), uluslararası kamu hukuku ile özel hukuk arasındaki kesişim noktasında, çok yönlü bir tahkim kurumu olarak faaliyet göstermektedir (pca-cpa.org/en/about/introduction/, 2023). Sammartano (2001: 149; 160-161) tarafından PCA, ilk sürekli kamu hukuku tahkim yapısı olarak kabul edilmektedir. Ancak PCA yönetiminde özel hukuk uyuşmazlıkları da yürütülmektedir. Uluslararası çevre hukuku ise kamu hukukunun bir alanıdır ve devletler arasında uluslararası kamu hukuku alanında ortaya çıkan uyuşmazlıkların tahkim yolu ile çözümü uluslararası kamu hukukunda tahkim kapsamında ele alınmaktadır. Gaillard ve Savage'ın (1999: 40) belirttiği gibi iki devlet veya bir devletle uluslararası kuruluş arasında egemenlik kullanımı ile ilgili ve yalnızca uluslararası kamu hukuku konularına ilişkin tahkim davalarında ticari tahkim söz konusu değildir. Çalışmada da PCA tarafından yönetilen, devletler arasındaki uluslararası çevre uyuşmazlıkları, kamu hukukunda tahkim altında incelenmektedir.

Uluslararası kamu hukukunda 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS) Ek VII ve Ek VIII’de ise deniz hukuku alanında tahkim düzenlenmiştir (www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos, 2023; pca-cpa.org/en/services/arbitration-services/unclos/, 2023).

1972 Stockholm Konferansı’nda devletlerin denizlerin ve deniz yaşamının korunması için önlem almaları, çevrenin ve deniz alanlarının korunmasında devletlerin sorumluluğu ve iş birliği hususlarının altı çizilmiş (United Nations, 1973), bu yaklaşımın yansıması 1982’de kabul edilen UNCLOS olmuştur. Nitekim Tanaka’nın (2012: 25-29) belirttiği gibi 1973-1982 tarihleri arasında düzenlenen ve sonunda UNCLOS’un imzaya açıldığı Birleşmiş Milletler (BM) Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı’nda, BM Birinci Deniz Hukuku Konferansı ve BM İkinci Deniz Hukuku Konferansı’ndan farklı olarak deniz çevresinin korunmasına yoğunlaşmıştır. Uluslararası çevre hukukunun gelişim sürecinde deniz hukukuna özel önem verilen bir diğer belge olan 1987 Ortak Geleceğimiz Raporu’nda da tüm ulusların mümkün olan en kısa zamanda UNCLOS’u onaylaması gerektiği işaret edilmiştir (WCED, 1987). 1992 Rio Konferansı’nda kabul edilen temel belgelerden Gündem 21’de Bölüm 17 girişinde UNCLOS’un devletlerin hak ve yükümlülüklerini ortaya koyduğu ve deniz ve kıyı çevresi ve kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kalkınmasını takip için uluslararası bir temel sağladığı açıkça belirtilmiştir (Agenda 21, 1992). Uluslararası deniz hukuku alanında UNCLOS’un kabulü, UNCLOS’ta tahkim ile ilgili düzenlemelere yer verildiğinden (www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos, 2023) uluslararası kamu hukukunda tahkim bakımından da önemli bir gelişmedir.

Uluslararası Ticari Tahkim

Uluslararası ticari tahkimi “uluslararası” ve “ticari” nitelikleri tanımlamaktadır. Mattli ve Dietz’e (2017b: 1) göre ticari tahkimin “uluslararası” olması uyuşmazlık taraflarının ikametgâhlarının veya ana iş merkezlerinin farklı ülkelerde bulunması anlamına gelmektedir. Blackaby vd. (2015: 5) “uluslararası” ile ulusal sınırları aşan tahkimlerin tamamen ulusal veya iç tahkimlerden farkının ortaya konulduğunu belirtmiştir.

Uluslararası ticari tahkim konusunda en önemli adımlardan birisi olan 1958 tarihli Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi Hakkındaki New York Konvansiyonu’nda Madde I’de tahkimin uluslararası niteliği açıklanmamış, yerli ve yabancı karar ayırımına yer verilmiştir (www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/NY-conv/, 2023). Yine uluslararası ticari tahkim ile ilgili kurallar içeren 1985 tarihli Birleşmiş Milletler

Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (UNCITRAL) Model Kanunu'nda ise tahkimin uluslararası niteliği tanımlanmıştır (UNCITRAL, 2008). UNCITRAL Model Kanunu Madde 1(3);

(...)

(a) tahkim anlaşmasının tarafları anlaşma yapıldığında farklı Devletler'de iş yerlerine sahipse,

(b) aşağıdaki yerlerden birisi tarafların iş yerlerinin bulunduğu Devletler'in dışında ise:

(i) tahkim anlaşmasında veya tahkim anlaşmasına uygun olarak belirlenmişse tahkim yeri;

(ii) ticari ilişkideki yükümlülüklerin esaslı bir bölümünün ifa edileceği herhangi bir yer veya uyuşmazlık konusunun en fazla bağlantılı olduğu yer; veya

(c) taraflar açık bir şekilde tahkimin konusunun birden fazla ülke ile ilişkili olduğunda anlaşmışlarsa (...) (UNCITRAL, 2008).

uluslararası ticari tahkimin söz konusu olduğunu düzenlemiştir. Buna göre UNCITRAL Model Kanunu'nda Madde 1(3)(a) ve 1(3)(b)'de ticari tahkimin uluslararası niteliğinin tespitinde yabancılık unsuru belirleyicidir. Madde 1(3)(c)'de uyuşmazlığın birden fazla ülkeyle ilgili olması hususunda taraflar arasında bir anlaşma bulunması halinde tahkimin uluslararası kabul edileceği ifade edilmiş ve böylelikle tahkimin uluslararası niteliğinin tespiti taraf iradelerine bırakılmıştır. Model Kanun Madde 1(3)(c)'de ise uyuşmazlığın uluslararası olduğu durumlarda tahkimin uluslararası kabul edileceğine dolaylı şekilde yer verilmiştir (UNCITRAL, 2008).

Yabancılık unsuruna yer verilmeksizin uyuşmazlığın doğası itibarıyla uluslararası olması halinde tahkimin uluslararası olduğunu düzenleyen kanunlar mevcuttur. Bu kanunlarda genellikle uyuşmazlığın ekonomik anlamda uluslararası olması halinde ticari tahkim uluslararası kabul edilmektedir (Gaillard ve Savage, 1999: 45-55).

Özetle tahkim, tarafların farklı uluslardan oluşması veya yürütüldüğü yerin uyuşmazlık taraflarına yabancı bir ülkede bulunması veya uyuşmazlığın uluslararası olması halinde uluslararası olarak nitelendirilmekte ancak bu koşullar tahkimin her zaman uluslararası kabul edilmesini sağlamamakta, ilgili ulusal hukuk hükümlerinin incelenmesi de gerekmektedir (Blackaby vd., 2015: 11).

Uluslararası ticari tahkimin “ticari”liği konusunda 1958 New York Konvansiyonu Madde I(3)’de, Konvansiyon’un sözleşmesel olsun veya olmasın, uyuşmazlık bildiriminde bulunan ülkenin ulusal kanunları gereğince ticari olan hukuki uyuşmazlıklara uygulanacağı belirtilmiş, böylelikle ticariliğin ulusal kanunlara göre belirleneceği öngörülmüştür (www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/NY-conv/, 2023). UNCITRAL Model Kanunu’nda Madde I (1)’de Kanun’un uluslararası ticari tahkime uygulanacağı belirtilmiş dipnotta da sözleşmesel olsun veya olmasın ticari nitelik taşıyan ilişkilerden kaynaklanan konuların ticari kabul edileceği düzenlenmiştir (UNCITRAL, 2008).

Ticarette küresel düzeyde kamu hukuku ve özel hukuk olmak üzere iki yönetim biçimi bulunmaktadır (Grisel ve Sweet, 2017: 67-68). Araç olarak uluslararası ticari tahkime başvuru uyuşmazlıklar özel hukuk gerçek ve tüzel kişileri arasındaki uluslararası ticari ilişkilerden kaynaklanabildiği gibi devletler veya devlet kuruluşları ile özel kişiler arasındaki uluslararası ticari ilişkilerden de doğabilmektedir. Örneğin bir veya daha fazla devlet kuruluşunun dâhil olduğu uluslararası ekonomik bir işlem nedeniyle doğan bir uyuşmazlıkta tahkim, devlet kuruluşu ile yabancı bir özel teşebbüs arasında gerçekleşmişse ticari tahkim mevcuttur. Yine uluslararası kuruluşlarla özel kişiler arasındaki tahkim de ticari tahkimdir. Ancak egemenliklerinin kullanılmasıyla ilgili olarak iki devlet veya bir devletle uluslararası kuruluş arasında yalnızca uluslararası kamu hukuku konularına ilişkin tahkim mevcutsa ticari tahkimden söz edilememektedir (Gaillard ve Savage, 1999: 40). Onyema (2010: 8-15) da uluslararası ticari tahkimde gerçek ve tüzel kişilerin, devletlerin, kamu kuruluşlarının ve uluslararası kuruluşların taraf olabildiğini ifade etmektedir.

Gaillard ve Savage (1999: 42) devletler ve diğer devletlerin vatandaşları arasındaki yatırım uyuşmazlıklarını çözmek üzere uluslararası bir anlaşmayla oluşturulan Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi (ICSID) tahkimini uyuşmazlıkların genellikle bir devlet veya devlet firmasıyla yabancı özel yüklenici arasında olması nedeniyle uluslararası ticari tahkim kabul etmektedir. Moses (2012: 13) da ICSID tahkimi ve PCA tarafından yürütülen ve bir tarafı devlet veya kamu kuruluşları olan ticari uyuşmazlıkların tahkim yoluyla çözümü uluslararası ticari tahkim kapsamında değerlendirmektedir.

Çalışmada da uluslararası ticari tahkim, uluslararası özel ticaret hukuku uyuşmazlıklarının yargısal çözüm araçlarından birisi olarak kabul edilmiş devletler ve özel kişiler veya kamu kuruluşları ile özel kişiler arasındaki uluslararası yatırım uyuşmazlıklarının tahkimde çözümü de uluslararası ticari tahkim kapsamında ele alınmıştır.

Çevre Sorunları ile İlgili Uyuşmazlıklarda Uluslararası Tahkim

Ticaret-çevre çatışması, uluslararası çevre hukuku alanındaki uyuşmazlıklarda ticaret, uluslararası ticaret hukuku alanındaki uyuşmazlıklarda çevre ile ilgili konuların ele alınmasını gerektirebilmektedir. Bu çerçevede çevre sorunları ile ilgili uyuşmazlıklarda uluslararası tahkim; “Uluslararası Çevre Hukukunda Tahkim” ve “Uluslararası Ticaret Hukuku Uyuşmazlıklarında Tahkim ve Çevre” başlıkları altında ve uluslararası kamu hukukunda tahkim ve uluslararası ticari tahkim ayrımı da gözetilerek incelenmiştir.

Uluslararası Çevre Hukukunda Tahkim

Uluslararası çevre hukukunda tahkimin çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinde etkili bir araç olup olmadığını belirlemek üzere BM politika belgeleri, çok taraflı uluslararası çevre anlaşmaları, uluslararası çevre uyuşmazlıklarına ilişkin tahkim kuralları ve davaları incelenmiştir.

Uluslararası Çevre Hukukuna İlişkin BM Politika Belgelerinde Tahkim

Küresel çevre politikasının gelişimini biçimlendiren politika belgeleri, hukuksal bağlayıcılıkları bulunmamakla birlikte gerek örf adet hukukunun gelişmesinde gerekse uluslararası anlaşmalarda ve uluslararası kuruluşların düzenlemelerinde bağlayıcı hükümlerin oluşturulmasında etkilidir (Sands vd., 2012: 110; Elliot, 2004: 137). Bu nedenle çalışmada uluslararası çevre hukukunun gelişiminde öne çıkan BM politika belgelerinde² uyuşmazlık çözüm aracı konusundaki yaklaşım, küreselleşme ile kurulan bağ doğrultusunda irdelenmiştir.

Belgelerden, 1972 Stockholm Konferansı’ndan itibaren ticaret-çevre arasında bir denge oluşturulmasının hedeflendiği (United Nations, 1973: 46) ve bu dengenin sürdürülebilir kalkınma üzerinden kurulmaya çalışıldığı (United Nations General Assembly, 1992) anlaşılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde kaçınılmaz olan çevre-ticaret çatışmasında öncelik kalkınmanın “motor gücü” şeklinde yüceltilen ticarete verilmiştir (Agenda 21, 1992; United Nations, 2002; United Nations General Assembly, 2005; United Nations General Assembly, 2015). Belgelerde çevreye ilişkin önlemlerin ticarete kısıtlama oluşturulmaması gerekliliği vurgulanmış (United

² 1972 Stockholm Konferansı, 1992 Rio Konferansı, 1997 Rio+5 Konferansı, 2000 BM Milenyum Zirvesi, 2002 Johannesburg Konferansı, 2005 BM Dünya Zirvesi, 2012 Rio+20 Konferansı ve 2015 BM Dünya Zirvesi belgeleri ve 1987 Ortak Geleceğimiz Raporu.

Nations General Assembly, 1992; United Nations General Assembly, 1997; United Nations, 2002), GATT ve WTO öne çıkarılmış (United Nations, 1973: 26; United Nations General Assembly, 1997; United Nations, 2002; United Nations General Assembly, 2005; General Assembly, 2012; United Nations General Assembly, 2015), kendisini devletler arası uyuşmazlıkların çözümünde ilk küresel mekanizma olarak konumlandıran PCA etkin kılınmaya çabalanmıştır (WCED, 1987; United Nations, 2002).

Anlaşıldığı üzere, çevre hukukunun bağımsız bir hukuk alanı olarak ortaya çıktığı 1972'den itibaren çevresel çatışmaları çözmek için yeni araçlara ihtiyaç duyulmuş (United Nations, 1973: 45) ancak uyuşmazlık çözümünde hukukun bu alanına özgü değil ve fakat çevre-ticaret çatışması yaşanan uyuşmazlıklarda ticarete engel oluşturmayacak bir araç hedeflenmiştir. Bu hedef BM politika belgelerindeki kalkınma odaklı yaklaşımla da uyumaktadır.

Başlıca Uluslararası Çevre Anlaşmalarda Tahkim

Uluslararası çevre hukukunun gelişiminde çok taraflı çevre anlaşmaları etkili araçlardır (Elliot, 2004:137; UNDP, 2003: 95).

Çalışmada özellikle 1972 sonrası öne çıkan çok taraflı çevre anlaşmalarının uyuşmazlık çözüm maddelerinin tahkimle ilgili düzenlemeleri incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda; anlaşmalarda genellikle tahkime yer verildiği³ ancak uyuşmazlık çözümünde uygulanmak üzere çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi amacını gerçekleştirmede yeterli olabilecek

³ 1979 Cenevre Sözleşmesi (www.unece.org/fileadmin/DAM/env/, 2023) ve 1992 Bükreş Sözleşmesi'nde(cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/, 2023), uyuşmazlıkların müzakereler ve tarafların tespit edeceği başkaca bir yöntemle çözümü, Nükleer Güvenlik Sözleşmesi'nde, uyuşmazlıkların taraflar arasında toplantılar yoluyla (www.iaea.org/sites/default/, 2023), ITTA'da Kurul'da (www.itto.int/direct/topics, 2023), Bitki Koruma Sözleşmesi'nde Uzmanlar Komitesince çözümünü öngörülmüştür (www.ippc.int/static/media/files/publications/en/2013, 2023). 1971 Ramsar Sözleşmesi (www.ramsar.org/, 2023) ve Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde (whc.unesco.org/archive/convention, 2023) uyuşmazlık çözümüne yer verilmemiştir. Montreal Protokolü'nde, uyumsuzlukların bir Uygulama Komitesince çözümü öngörülmüştür(treaties.un.org/doc/publication/unts, 2023). Genetik Kaynaklara Erişim ve Bunların Kullanımından Doğan Faydaların Eşit ve Adil Paylaşımı Hakkında Nagoya Protokolü'nde uyuşmazlık çözüm usulü değil ve fakat Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Madde 27'den ayrı ve Madde 27'de belirtilenleri etkilemeyecek mekanizmalar oluşturulacağı düzenlenmiştir (www.cbd.int/abs/doc/protocol/nagoya, 2023). Nagoya Kuala Lumpur Protokolü'nde (ibkp.dbtindia.gov.in/, 2023) Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve Cartagena Protokolü hükümlerinin halin icabına uygun olduğu sürece Protokol bakımından uygulama alanı bulacağı düzenlenmiştir. Belirtilenler dışındaki anlaşmalarda genellikle farklı uyuşmazlık çözüm usulleri bulunmakta ancak tahkim de düzenlenmektedir.

özel maddelerin bulunmadığı⁴ görülmüştür. Örneğin tahkim düzenlemeleri içeren çoğu anlaşmada yer verilen “hakem heyetinin, kararlarını uluslararası hukuka, konu anlaşma hükümlerine ve ilgili protokollere uygun olarak vereceği”, “hakem heyeti tarafından gerçeklerin ortaya çıkarılması için tüm uygun önlemlerin alınabileceği”, “hakem heyetinin taraflardan birinin talebi üzerine, koruma için temel geçici önlemler önerebileceği”, “uyuşmazlık taraflarının hakem heyetinin işini kolaylaştıracakları, bunun için ellerindeki tüm araçları kullanacakları, ilgili tüm belgeleri, bilgileri ve imkânı sağlayacakları, hakem heyetinin gerektiğinde tanık veya bilirkişi çağırmasını ve kanıtları elde etmesini mümkün kılacakları”, “uyuşmazlığın konusuyla ilgili yasal bir çıkarı olan ve davadaki bir karardan etkilenebilecek olan herhangi bir anlaşma tarafının mahkemenin rızasıyla işlemlere müdahil olabileceği”, “kararın uyuşmazlığın tarafları için bağlayıcı olacağı, kararda anlaşmanın yorumu ile ilgili olarak verilen hükmün müdahale ettiği konularla ilgili olduğu ölçüde, müdahale eden taraf için de bağlayıcı olacağı, kararın uyuşmazlığın tarafları önceden bir temyiz usulünü kabul etmedikçe temyize sunulmayacağı” şeklindeki düzenlemeler uyuşmazlık çözüm sürecinde çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesini sağlama konusunda yeterli değildir.

Antarktika Anlaşması 1991 Çevre Koruma Protokolü’nde ise yine yeterli olmamakla birlikte “hakem heyetinin Antarktika çevresine veya bağımlı veya ilişkili ekosistemlere ciddi zarar verilmesini önlemek için koşullar altında uygun gördüğü herhangi bir geçici önlemi belirleyebileceği” gibi çevre ile ilişkili düzenlemelere yer verilmiştir (Secretariat of the Antarctic Treaty, t.y.).

⁴ MARPOL Sözleşmesi (www.mar.ist.utl.pt/, 2023), Viyana Sözleşmesi (treaties.un.org/doc/Publication/UNTS, 2023), Basel Sözleşmesi (www.basel.int/, 2023), 1992 Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (www.cbd.int/doc/legal/, 2023), 1998 Rotterdam Sözleşmesi (treaties.un.org/doc/Treaties/1998), Tehlikeli Atıklar ve Bertaraflarının Sınır Ötesi Hareketlerinden Kaynaklanan Hasarlar için Sorumluluk ve Tazminat Hakkında 1999 Basel Protokolü (1999 Protokolü) (Albers, 2015:319-333), 2000 Cartagena Protokolü (www.cbd.int/doc/legal/cartagena, 2023), Aarhus Sözleşmesi (www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp, 2023), Espoo Sözleşmesi (www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/legaltexts/Espoo_, 2023), Endüstriyel Kazaların Sınıraşan Etkileri Sözleşmesi (treaties.un.org/doc/Treaties/1992/03/, 2023), 1976 Barselona Sözleşmesi (treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume, 2023), Su Sözleşmesi (unece.org/DAM/env/water/, 2023), Tuna Nehri Koruma Sözleşmesi (www.icpdr.org/flowpaper/app/, 2023), Liman Devleti Tedbirleri Anlaşması (www.wto.org/english/tratop_e/, 2023), Minamata Sözleşmesi (www.mercuryconvention.org, 2023), Antarktika Anlaşması 1991 Çevre Koruma Protokolü (www.ats.aq/e/protocol, 2023), 1993 Güney Okyanusu Mavi Yüzgeçli Orkinosların Korunması Sözleşmesi (United Nations, 1994), Alplerin Korunmasına İlişkin Sözleşmeyle İlgili Davaların Çözümü Hakkında Protokol (www.alpconv.org/fileadmin/, 2023).

İncelemede anlaşmaların bazılarında uyuşmazlıkların UNCLOS veya PCA Çevre ve/veya Doğal Kaynaklar ile İlgili Uyuşmazlıklarda Tahkim için Seçimlik Kurallar 2001 (PCA Çevresel Kurallar 2001) uyarınca çözülmesinin öngörüldüğü⁵ tespit edildiğinden ve özellikle UNCLOS Ek VIII ve PCA Çevresel Kurallar 2001 ile çevreyle ilgili uyuşmazlık çözümüne yönelik düzenlemeler hedeflendiğinden; UNCLOS Ek VII ve Ek VIII'deki tahkim düzenlemeleri ile PCA Çevresel Kurallar 2001, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesindeki yeterliliklerine odaklanılarak irdelenmiştir.

UNCLOS Ek VIII ile balıkçılık, deniz çevresinin korunması ve muhafazası, deniz alanlarına ilişkin bilimsel araştırmalar veya gemiler ve boşaltıma bağlı kirlilik ile ilgili uyuşmazlıklarda uygulanmak üzere Özel Tahkim kuralları belirlenmiş (www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos, 2023), doğal kaynaklar, muhafaza veya çevresel koruma bileşeni olan uyuşmazlıklara ilişkin PCA Çevresel Kurallar 2001 yayınlanmış (Permanent Court of Arbitration, 2001), böylelikle uluslararası tahkimde çevre odaklı düzenlemeler oluşturulmuştur. Ancak bu kurallarla güçlü bir yapı kurulamamıştır.

Öncelikle, kurallar seçimliktir (www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos, 2023; Permanent Court of Arbitration, 2001) ve tahkimin özelliği gereği taraflarca anlaşmaya varılmadığı sürece bir taraf diğer tarafı kuralları uygulama konusunda zorlayamamaktadır. Nitekim Nguyen (2019: 3) Ek VIII'e göre herhangi bir uyuşmazlığın tahkime sunulmadığını belirlemiştir. PCA internet sitesi incelendiğinde de PCA himayesinde UNCLOS Ek VII altında 14 tahkim davasının yürütüldüğü ancak UNCLOS Ek VIII uygulanan bir dava olmadığı görülmüştür (pca-cpa.org/en/services/arbitration-services/unclos/, 2023). PCA Çevresel Kurallar 2001'e ise nadiren başvurulmuştur (Meshel, 2016: 382). Dolayısıyla kurallar uyuşmazlık taraflarınca tercih edilmemektedir.

⁵ 1992 Sınırşan Su Yollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımına İlişkin Sözleşmeye ve Endüstriyel Kazaların Sınırşan Etkilerine İlişkin 1992 Sözleşmesine Dair Endüstriyel Kazaların Sınırşan Etkilerinin Neden Olduğu Zararın Tazmini ve Hukuki Sorumluluk Protokolü (treaties.un.org/doc/Treaties/2003/05/20030521%2002, 2023), uyuşmazlıkların çözümünde PCA Çevresel Kurallar 2001'in uygulanacağı belirtilmiş, 1996 Londra Boşaltma Sözleşmesi Protokolü (www.epa.gov/sites/production/files/2015, 2023), BM Balık Stokları Anlaşması (United Nations General Assembly, 1995), Batı ve Orta Pasifik Okyanusunda Yüksek Derecede Göçmen Balık Stoklarının Korunması ve Yönetimi Sözleşmesi(www.wcpfc.int/system/files/text , 2023) , 2006 Güney Hint Okyanusu Balıkçılık Anlaşması (eur-lex.europa.eu/LexUriServ/, 2023)ve Güney Pasifik Deniz Balıkçılık Kaynaklarının Korunması ve Yönetimi Sözleşmesi (www.sprfmo.int/assets/Basic-, 2023) ise UNCLOS tahkim kurallarının uygulanması öngörülmüştür.

Kurallarda uluslararası çevre hukuku ilke ve kavramlarına yer verilmediği gibi bu ilke ve kavramların uyuşmazlık çözümünde dikkate alınacağı da düzenlenmemiştir. Kurallarda mali açıdan güçsüz tarafların dava açabilmesini mümkün kılacak sürekli bir yapı ve hakem heyeti kararlarının uygulanmasını sağlayacak güçlü mekanizmalar eksiktir. Hakem heyetinin oluşumu, kararın uygulanması gibi aşamalarda sürelerin uzun olduğu kurallarda, heyetin süreleri uzatılabileceği veya belirli konularda kararın taraflara bırakıldığı yönündeki düzenlemeler süreci daha da uzatabileceğinden çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi bakımından engeldir.

Kuralların uygulanacağı uyuşmazlıkları belirlemek üzere UNCLOS Ek VIII ve PCA Çevresel Kurallar 2001’de bir çerçeve çizilmekle birlikte çevresel uyuşmazlık veya uluslararası çevre uyuşmazlığı kavramı tanımlanmamıştır. Singh (2016: 328) doğru bir tespitle UNCLOS Ek VIII’deki düzenlemenin uyuşmazlığın türünün belirlenmesinde zorluk oluşturabileceğini belirtmiştir. PCA Çevresel Kurallar 2001 konusunda Vespa (2003: 310-319) çevresel uyuşmazlığın nesnel tanımını yapmanın güç olması nedeniyle Kurallar’daki düzenlemeyi önemli bulduğunu belirtse de PCA Çevresel Kurallar 2001’de oluşturulan çerçeve örneğin bir yetki itirazında heyetin yetki sınırının belirlenmesinde sorun yaratabilecek ve uyuşmazlığın çözüme kavuşmasında süreci uzatabilecektir.

UNCLOS Madde 290’da ihtiyati tedbirler düzenlenmiştir. Bir uyuşmazlık UNCLOS Kısım XV veya Kısım XI Bölüm 5 altında yargı yetkisine sahip olduğunu değerlendiren bir mahkeme veya hakem heyetine sunulduğunda, mahkeme veya heyet uyuşmazlık taraflarının haklarının veya deniz ortamının korunması için uygun gördüğü herhangi bir ihtiyati tedbiri belirleyebilmektedir. Madde, Ek VII ve Ek VIII’ün uygulanmasında geçerlidir (www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos, 2023). PCA Çevresel Kurallar 2001 Madde 26(1)’de de taraflarca aksi kararlaştırılmadıkça heyet, taraflardan birinin talebi üzerine ve tüm tarafların görüşünü aldıktan sonra geçici emirler dâhil her türlü geçici koruma önlemini alabilmektedir (Permanent Court of Arbitration, 2001). Uyuşmazlık çözümünde geçici koruma önlemlerine karar verilebilmesi çevre bakımından olumludur. Ancak kurallarda geçici koruma önlemleri kararlarının uygulanmasını sağlayacak bir mekanizma oluşturulmamıştır. Dolidze (2014) UNCLOS kapsamında ihtiyati tedbire karar verilebilmesi için teminat yatırılmasının gerekebildiğine işaret etmiştir. Wu (2002: 269) PCA Çevresel Kurallar 2001’e göre geçici emir ve geçici hakem kararları söz konusu olduğunda da masraflar için teminat alındığını belirtmektedir. Teminat alınması çevresel risklerin maddi açıdan ölçülmesinin zorluğu karşısında önlemlerin uygulanmasını tartışmalı hale getirebilecek (Wu, 2002: 269), ayrıca teminatın tespitinde zorluk yaşanabilecektir. Teminat mali açıdan zayıf tarafların koruma önlemi

talebinde bulunmasında da engel oluşturabilecektir. Kurallarda geçici koruma önlemlerinin ve teminatın belirlenmesine ilişkin rehber düzenlemeler ve geçici önlem talebinde bulunabilmesi için mali açıdan zayıf tarafların desteklenmesine ilişkin mekanizma bakımından da eksiktir.

UNCLOS Ek VIII ve PCA Çevresel Kurallar 2001’de hakemlerin belirlenmesinde uzmanlığa vurgu yapılmakta ve uzmanlara başvuru (www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos, 2023; Permanent Court of Arbitration, 2001) düzenlenmektedir ancak bu düzenlemelerin uygulanması zorunlu değildir. Ayrıca uluslararası çevre anlaşmalarında uzman bilim insanlarından oluşan kurullar mevcuttur. Dolayısıyla uzman görüşleri arasında çatışma çıkması ve sürecin uzaması mümkündür. Kurallarda ise bu çatışmayı engelleyecek hükümler yoktur.

Uluslararası çevre davaları sadece tarafların çıkarlarını etkilememektedir. Stephens’in (2009: 33-34) belirttiği gibi şeffaflık çevre uyuşmazlıklarında hakemlerin geçerli çevresel standartlar ve değerlere uygun olarak bir uyuşmazlığın çözülmesinde uluslararası topluluğa sorumlu kılınmasını sağlamak bakımından bir gerekliliktir. Tahkimin öne çıkan özelliği ise gizlilik. Ancak Vespa’nın (2003: 310-319) tespit ettiği gibi PCA Çevresel Kurallar 2001’deki gizlilik hükümleri PCA’nın diğer tahkim kurallarından ve hatta UNCITRAL Kuralları’ndan daha güçlüdür. Kaldı ki uluslararası tahkimde bağlayıcı emsaller sistemi olmaması zaten aynı konuda farklılaşan kararlara neden olmakta (Blackaby vd., 2015: 31-37), dağınık ve çoğu zaman birbiriyle tutarsız kararlar çevre hukukunda kaynak ve emsal oluşmasını engellemektedir (Wu, 2002: 216; 266-268).

Kurallarda taraflar dışındaki gerçek ve tüzel kişilerin ve toplulukların davaya katılımını, müdahalesini veya davada bilgi belge sunabilmesini temin edebilecek düzenlemeler yönünden eksiklikler bulunmaktadır. UNCLOS Ek VII ve VIII’de kuralların uygulanacağı uyuşmazlıklar UNCLOS ile ilgili konularda devletler ve devletlerin oluşturduğu kuruluşların taraf olduğu uyuşmazlıklarla sınırlandırılmıştır. PCA Çevresel Kurallar 2001 devletlere, uluslararası kuruluşlara ve özel taraflara açık tutulmuştur. Garimella’nın (2016: 213) belirttiği gibi PCA Çevresel Kurallar 2001 çevreyle ilgili olarak devlet olmayan tarafların uyuşmazlık çözüm sürecine katılımını mümkün kılan ilk uyuşmazlık çözüm kurallarıdır. Ancak Garimella (2016: 219) da Kurallar’da *amicus curiae*⁶ ile ilgili hükümlere verilmemesinden hareketle devlet dışı aktörlerin *amicus curiae* sunumlarla katılımının, tüm paydaşların,

⁶ *Amicus curiae*, davanın tarafı olmamakla birlikte dava konusu ile önemli derecede ilgisi bulunmasından dolayı dava ile ilgili dilekçe veren veya yargılama makamı tarafından dilekçe vermesi talep edilen kişidir (Garner, 2010: 98).

özellikle de uyuşmazlık konusundan en çok etkilenenlerin çıkarlarının sürece dâhil edilmesi bakımından önemli olduğuna işaret etmiştir.

Uluslararası Çevre Hukuku Uyuşmazlıklarında Tahkim

Uluslararası çevre uyuşmazlıklarıyla ilişkili sistemlere çoğu uluslararası anlaşma ve kuruluş yer vermiştir. Bu sistemler arasında tahkim konusunda PCA öne çıkmaktadır (Brack, 2001: 4-10). Bu nedenle çalışmada uluslararası çevre uyuşmazlıklarında tahkim davası örnekleri PCA yönetiminde yürütülenler arasından belirlenmiştir.

PCA yıllık raporlarında ve PCA resmi internet sitesinde PCA Çevresel Kurallar 2001'e göre karara bağlanan uluslararası uyuşmazlıklarla ilgili ayrıntılı bilgi ve belgelere ulaşamamıştır. Bu nedenle çalışmada PCA Çevresel Kurallar 2001 uygulanmamakla birlikte PCA tarafından yönetilen çevre ile ilişkili uluslararası tahkim davalarına odaklanılmıştır. PCA internet sitesinde kayıtlı ve yayınlanan tahkim davaları incelendiğinde; 1990 yılı sonrasında açılan, karara bağlanarak sonuçlandırılan, karar dâhil bilgilerine ulaşılabilen ve bu çerçevede çalışmada uluslararası çevre uyuşmazlıkları kapsamında ele alınması uygun değerlendirilen davalar; “Hesapların Denetimine İlişkin Ren Klorür Tahkimi (Hollanda/Fransa)”, “Ospar Tahkimi (İrlanda/Birleşik Krallık)”, “Demir Ren Tahkimi (Belçika/Hollanda)”, İndus Suları Kishenganga Tahkimi (Pakistan/Hindistan), “Arctic Sunrise Tahkimi (Hollanda/Rusya)” ve “Güney Çin Denizi Tahkimi (Filipinler Cumhuriyeti/Çin Halk Cumhuriyeti)” şeklindedir.

İncelemede uluslararası çevre uyuşmazlıklarının tahkimle çözümünde uluslararası çevre hukuku ilkelerinin uygulanmasında sorunlar olduğu belirlenmiştir. Hakem heyetleri; Hesapların Denetimine İlişkin Ren Klorür Tahkimi'nde (pca-cpa.org/en/cases/31/, 2023) kirleten öder ilkesini genel uluslararası hukukun bir parçası olarak görmediğini açıkça belirtmiş (pcacases.com/web/sendAttach/78, 2023), Ospar Tahkimi'nde ispat yüküne ilişkin tespitte ihtiyatlılık ilkesini gözetmemiş (pca-cpa.org/en/cases/34/, 2023; pcacases.com/web/sendAttach/121, 2023), Demir Ren Tahkimi'nde (pca-cpa.org/en/cases/1/, 2023) önleme ilkesinin 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi çerçevesinde değerlendirilmesinin ve çevre hukuku ilkelerinin hukuksal ilke olarak tanınmasının önemine vurgu yapmış (Schmalenbach, 2022: 61-66) ancak kararda önleme ilkesini bir kenarda tutmuş, sürdürülebilir kalkınma kavramını ve bütünleştirme ilkesini sadece maliyetlerin taraflar arasında bölüştürülmesine karar verebilmek için kullanmıştır (pcacases.com/web/sendAttach/478, 2023).

Demir Ren Tahkimi, uluslararası tahkimde çevre ve çevreye ihtiyatlı yaklaşımın göz ardı edilebildiğini, tahkimin ekonomi öncelikli ve ticaretin

devamlılığını önde tutan bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Wolf ve Stanley'in (2003: 14-15) belirttiği gibi sürdürülebilir kalkınmayı oluşturan dört yardımcı ilke; nesiller arası eşitlik, doğal kaynakların ihtiyatlı kullanımını öngören sürdürülebilir kullanım, nesil içi eşitlik ve bütünleştirmedir. Ancak kararda kaynakların ihtiyatlı kullanımı ayrıntılı biçimde değerlendirmeye alınmamıştır.

Bir diğer tespit tahkimde uluslararası çevre hukuku alanındaki anlaşma hükümlerinin dikkate alınmaması veya yanlış yorumlanmasıdır. Oskar Tahkimi'nde hakem heyeti OSPAR Sözleşmesi'nin yorumlanmasına uygulanacak hukuku doğru tespit edememiş, Aarhus Sözleşmesi'ni geçerli hukuk kapsamında değerlendirmemiştir (pca-cpa.org/en/cases/34/, 2023). Moussa'nın (2015: 711) dikkat çektiği üzere İndus Suları Kishenganga Tahkimi'nde (<https://pca-cpa.org/en/cases/20/>, 2023) ise uyuşmazlık büyük bir sınırı aşan su yolu ile ilgili olmasına rağmen kararlarda BM Uluslararası Su Yollarının Seyrüsefer Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşme ile ilişki kurulmamıştır. İndus Suları Antlaşması altında iki devlet arasında uluslararası su yolları ile ilişkili bir davada heyetin su hakkını kararlarda tartışmaması (pcacases.com/web/sendAttach/1682, 2023; pcacases.com/web/sendAttach/1681, 2023; pcacases.com/web/sendAttach/48) anlaşılamamaktadır.

Uluslararası tahkimin taraflar arasında anlaşmaya dayalı bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olması, zarar gören tüm kişilerin davada temsil edilememesi sonucunu doğurmaktadır. Arctic Sunrise Tahkimi'nde Arctic 30 ve Greenpeace International uyuşmazlık konusundan doğrudan etkilenmiş, hatta ITLOS nezdinde Hollanda'nın geçici koruma önlemlerine ilişkin başvurusu için gerekli teminatın tüm masraflarını Greenpeace International karşılamış (Dolidze, 2014) ancak tahkim davalı ve davacı arasında tahkime başvurma konusunda anlaşma gerektirdiğinden Arctic 30 ve Greenpeace International Rusya'ya yönelik iddialarını taraf olarak ileri sürememiş, Greenpeace International'ın olgulara ilişkin beyanlarını Hollanda sunmuştur (pcacases.com/web/sendAttach/1438, 2023). Tahkimi ve tahkimde verilen hükmü kabul etmeyen Rusya, bir süre sonra Hollanda ile uzlaşmış, iki devlet 17 Mayıs 2019'da uzlaşmanın koşullarına ilişkin ortak bir bildiri yayınlamıştır (Elferink, 2019). Dolayısıyla olayda doğrudan zarar görenler, uzlaşmanın da tarafı olamamaktadır.

Arctic Sunrise Tahkimi'nde Rusya'nın tahkim sonucunda verilen hükme uymayı reddetmesi (Elferink, 2019) örneğinde olduğu gibi uluslararası tahkim kararlarının uygulanamaması çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi bakımından bir başka engeldir. Güney Çin Denizi Tahkimi'nde (pca-cpa.org/en/cases/7/, 2023) henüz açıklanmadan Çinli diplomat Dai

Bingguo, Çin aleyhine çıkması beklenen kararı “sadece bir kâğıt parçası” olarak nitelendirmiş (Wong, 2016), nitekim Çin kararı (pcacases.com/web/sendAttach/1801, 2023) uygulamamıştır. 2021’e gelindiğinde Filipinler Devlet Başkanı uygulanmayan kararlar ile ilgili olarak Filipinler’in Çin’e karşı kazandığı zaferin “sadece bir kâğıt parçası” olduğunu ve kararı çöp sepetine atacağını ifade etmiştir (Halim, 2021). UNCLOS’un güçlü bir icra mekanizması bulunmaması kararları etkisiz kâğıt parçalarına indirgemekte (Gupta vd., 2021:14), kararların uygulanmaması çevreye verilen zararın artarak devamına neden olmaktadır.

Uluslararası Ticaret Hukuku Uyuşmazlıklarında Tahkim ve Çevre

Uluslararası ticaret hukukunun uluslararası çevre hukukunu etkilediği temel alanlardan birisi iki hukuk alanının uyuşmazlık çözüm mekanizmaları alanındaki ilişkidir (Bianchi, 2001: 106-130). Uluslararası tahkim de tam bu noktada konumlanmaktadır.

WTO’da Tahkim ve Çevre

WTO’da uyuşmazlıkların bağlayıcı olarak çözümüne ilişkin oluşturulan panel düzeyinde uyuşmazlık çözümü tahkim olarak kabul edilmektedir (Carter, 2008: 61). Çalışmada WTO’da panel düzeyinde uyuşmazlık çözümünün çevresel uyuşmazlıklar bakımından incelenmesinde WTO’da uyuşmazlık çözümüne ilişkin düzenlemeler ve WTO’da çevresel uyuşmazlıklara odaklanılmıştır.

WTO’da Uyuşmazlık Çözümüne İlişkin Düzenlemelerde Çevre

Çevreyle ilgili özel anlaşma bulunmayan WTO sisteminde ticaret ve çevre arayüzü GATT’ta ve birçok WTO Anlaşma ve Kararı’nda ele alınmakta, korumacı amaçlar için çevresel önlemlerin kötüye kullanılmaması yönünde tedbirler kabul edilmektedir (wto.org/english/tratop_e/envir_e/envir, 2023; wto.org/english/tratop_e/envir_e/envt_rules_exceptions, 2023; wto.org/english/tratop_e/envir_e/issu3, 2023).

WTO’da uyuşmazlık çözümü, WTO Anlaşması Ek II’yi oluşturan Uyuşmazlıkların Çözümüne İlişkin Mutabakat’ta düzenlenmektedir (World Trade Organization, 2004: 12-17). Mutabakat’ta yer verilen ve tahkim olarak kabul edilen panel düzeyinde uyuşmazlık çözümü (Carter, 2008: 61) sürecinde çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesine yönelik özel bir usul bulunmamakta, hatta panelistlerin uluslararası ticaret alanındaki uzmanlardan seçilmesi öngörülmektedir (World Trade Organization, 2004: 25-26). Dolayısıyla çevreyle ilişkili uyuşmazlıklarda kararlar ticaret alanında uzman panelistlerce oluşturulmaktadır.

Ticaret-çevre arayüzüne yer verilen GATT Madde XX (wto.org/english/tratop_e/envir_e/envt_rules_exceptions, 2023), Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), Ticaretle Teknik Engeller Anlaşması, Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri Anlaşması, Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS), Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Anlaşması, Tarım Anlaşması, Ticaret ve Çevre Bakanlar Kararı ve Hizmet Ticareti ve Çevre Hakkında Karar (wto.org/english/tratop_e/envir_e/issu3, 2023) incelendiğinde; WTO uyuşmazlık çözüm sistemiyle çok taraflı ticaret sistemine güvenlik ve öngörülebilirlik sağlanmasının hedeflendiği, bu doğrultuda şekillenen panel düzeyinde uyuşmazlık çözümüne ilişkin düzenlemelerde çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesine değinilmediği görülmektedir. WTO sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması ve muhafazasını ancak ticari engellerin azaltılması ve uluslararası ticaretle ayrımcı muameleyi ortadan kaldırma hedefine bir tamamlayıcı olarak kabul etmektedir. Bu yaklaşımla uyumlu şekilde WTO düzenlemelerinde ticaret ve çevre ara yüzüne yer verilen hallerde çevresel önlemler nedeniyle ticaret önünde gereksiz engeller yaratılmaması, ticaretle ayrımcılık yapılmaması, şeffaflığın korunması gibi ticareti önceleyen ilke ve kurallara mevcuttur.

WTO'da Çevre Uyuşmazlıkları

1995 yılında GATT uyuşmazlık çözüm usulünün yerini WTO uyuşmazlık çözüm usulü aldığından beri WTO'nun çevresel uyuşmazlık olarak tanımladığı ve tamamlanmış üç uyuşmazlık; “Yeniden Formüle Edilmiş ve Konvansiyonel Benzin Standartları Davası (Venezuela, Brezilya/ABD)”, “Bazı Karides ve Karides Ürünlerinin İthalat Yasağı, “Karides-Kaplumbağa” Davası (Hindistan, Malezya, Pakistan ve Tayland/ABD)”, ve “Asbest ve Asbest İçeren Ürünleri Etkileyen Önlemler Davası (Kanada/AT)” (wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis00, 2023) incelenmiştir.

Yeniden Formüle Edilmiş ve Konvansiyonel Benzin Standartları Davası'nda, WTO panel kararı (World Trade Organization, 1996) kirlilikle değil, yabancı rafinerilere karşı düzenleyici ayrımcılıkla ilgili olarak oluşturulmuş ve ABD, Venezuela'nın yüksek konsantrasyonlarda toksik kirlilik içeren benzin ithalatını kabul etmeye zorlanmıştır (Read, 2004: 133-135). Lash III'ün (1999: 374) belirttiği üzere davada WTO'nun uyuşmazlık çözüm sisteminin çok taraflı ticaret sistemine güvenlik ve öngörülebilirlik sağlama amacı açıklığıyla ortaya konmuş, çevrenin zarar görmesi, sağlık gibi endişeler göz ardı edilmiş, ticaretle ayrımcılık yapılmaması önceliklendirilmiştir.

Asbest ve Asbest İçeren Ürünleri Etkileyen Önlemler Davası'nda herhangi bir tür asbeste maruz kalmanın güvenli düzeyi bulunmadığı, Kanada'nın tanımladığı kontrollü kullanımın gerçekçi olmadığı hatta böyle bir kullanımın dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşip gerçekleşmediğinin bilinmediği ve krizotil asbest ürünleri için daha güvenli ikamelerin bulunduğu hususlarında dört uzman mutabık kalmasına karşın (Castleman, 2002: 497) panel, konulan yasağı ayrımcılık olarak değerlendirmiş, Avrupa Topluluğu (AT) yasağın insan yaşamını korumak için gerekli olduğunu kanıtlama yükü altında bırakılmıştır (World Trade Organization, 2000). Davada WTO, halk sağlığı konusundaki bilimsel bir uyuşmazlıkta, uluslararası ticaret üzerindeki kısıtlamalara karşı çıkan tarafı destekler çözümler aramıştır (Castleman, 2002: 497-499). AT'nin yasağın insan yaşamını korumak için gerekli olduğunu kanıtlama yükü altında kalması, WTO uyuşmazlık çözüm sürecinde uluslararası çevre hukuku ilkelerinin ve özellikle ihtiyatlı yaklaşımın göz ardı edildiğini göstermektedir.

Bazı Karides ve Karides Ürünlerinin İthalat Yasağı, "Karides-Kaplumbağa" Davası'nda verilen panel kararı (World Trade Organization, 1998) ve devam eden süreçte deniz kaplumbağalarını korumaya yönelik tedbirlerin ayrımcılık gerekçesi ile uygun bulunmaması (wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis08, 2023) çevrenin korunması ile ilgili WTO içtihadını ortaya koymuştur ki bu yaklaşım sert eleştirileri üzerine çekmiştir (Rietvelt, 2005: 498-499). Davada WTO'nun Madde XX'yi yorumlama şeklinin deniz kaplumbağalarının hayatta kalmasına rehberlik etmekten uzak olması (Puls, 1999: 379), uluslararası ticaret-çevre sorunlarının çözümünde daha tarafsız bir foruma ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (Rietvelt, 2005: 475). Açıktır ki WTO çevrenin korunmasına değil ticaretin güvenli ve öngörülebilir şekilde devamına odaklanmaktadır.

İncelenen davalar, çevresel önlemler nedeniyle ticaret önünde gereksiz engeller yaratılmaması, ticarete ayrımcılık yapılmaması, şeffaflığın korunması gibi ticareti önceleyen ilke ve kuralları bulunan WTO tarafından oluşturulan ve çok taraflı ticaret sisteminin güvenli ve öngörülebilir olmasını hedefleyen uyuşmazlık çözüm sisteminin çevre ile ilgili uyuşmazlıkların çözümünde uygun bir araç sağlamadığını ortaya koymaktadır.

Uluslararası Ticari Tahkim ve Çevre

Uluslararası ticari tahkimin, çevreyle ilişkili uyuşmazlıklarda çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi bakımından bir kazanım sağlayıp sağlayamadığı ilgili düzenlemeler ve örnek davalar çerçevesinde incelenmiştir.

Uluslararası Ticari Tahkimle İlgili Düzenlemelerde Çevre

Uluslararası ticari tahkimde temel anlaşmalar arasında 1958 New York Konvansiyonu, 1961 Avrupa Konvansiyonu, 1965 ICSID Konvansiyonu, 1972 Moskova Konvansiyonu, 1975 Uluslararası Ticari Tahkim Hakkında İnter-Amerikan Konvansiyonu (Panama Konvansiyonu), 1983 Riyad Konvansiyonu yer almaktadır. Temel ticari tahkim kurumlarının kuralları arasında ise Uluslararası Ticaret Odası (ICC) Tahkim Kuralları uluslararası tahkim alanında örnek oluşturduğu gibi ulusal mevzuatı da etkilemiştir. Yine ulusal tahkim mevzuatının gelişiminde önemli etkisi olan iki kurallar dizisi UNCITRAL Tahkim Kuralları ve UNCITRAL Model Kanunu'dur (Blessing, 1999: 4-5; 128). Bu çerçevede uluslararası tahkim alanındaki temel anlaşmalardan küresel düzeyde etkiler doğuran 1958 New York Konvansiyonu (www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/NY-conv/, 2023) ve 1965 ICSID Konvansiyonu (ICSID, 2006), tahkim kurumlarının kuralları arasından ise ICC Tahkim Kuralları (ICC, 2022), UNCITRAL Tahkim Kuralları (UNCITRAL, 1976; UNCITRAL, 2011; UNCITRAL, 2014; UNCITRAL, 2021) ve UNCITRAL Model Kanunu (UNCITRAL, 2008) incelenmiş, düzenlemelerde çevre ile ilişkili özel bir kural veya usule yer verilmediği görülmüştür.

Çevreyle İlişkili Uluslararası Ticari Tahkim Davaları

Çalışmada ICC Tahkim Kuralları'na göre ICC yönetiminde yürütülen bir uluslararası ticari tahkim davası olan “ASA Bioenergy Holding A.G. ve diğerleri ile Mr. Adriano Ometto ve Adriano Ometto Agrícola arasında ICC Tahkim Davası” (jursmundi.com/en/document/decision/, 2023) ile UNCITRAL Tahkim Kuralları'na göre yürütülen ve ICSID tarafından yönetilen bir uluslararası yatırım tahkimi olan “David Aven ve diğerleri ile Kosta Rika Cumhuriyeti arasında UNCITRAL Tahkim Davası” (icsid.worldbank.org/cases/case-database/case-detail?, 2023; icsidfiles.worldbank.org/icsid/, 2023) örnek olarak incelenmiştir.

ASA Bioenergy Holding A.G. ve diğerleri ile Mr. Adriano Ometto ve Adriano Ometto Agrícola arasında ICC Tahkim Davası, ICC Tahkim Kuralları 1998'e göre yürütülen bir ticari tahkim davası olup esas olarak finansal hizmet faaliyetleri alanında ortaya çıkan bir uyuşmazlıktan kaynaklanmaktadır. Dava, ticari bir uyuşmazlıktan doğmuştur. Davanın çevre ile ilgisi ise davada temel iddialardan birinin çevreyle ilgili kanun ve yönetmeliklerin ihlâl edildiği yönünde olmasındandır. Dava kapsamında incelenen Hisse Satın Alım Sözleşmesi'nde, tahkimde Brezilya maddi hukukunun uygulanacağı belirtilmiş olmasına ve iddialardan birinin çevresel garantilerin ve çevreye ilişkin kanun ve yönetmeliklerin ihlâline ilişkin olmasına karşın bu iddianın değerlendirilmesinde Brezilya hukukunda ihlâl edilen mevzuat hükümleri ve çevre hukuku ilke ve kavramları tartışılmamıştır.

3 Ağustos 2009'da başlayıp 21 Kasım 2011'de nihai hakem kararı verilen davada bu süreçte çevre ihlalleri devam etmiştir. Çevrenin zarar gördüğü iddialarına karşın, dava, maliyetlere hangi tarafın katlanması gerektiği üzerinden yürütülmüştür. Davada iddialardan biri çevreye verilen zararlar gibi kamuyu ilgilendiren bir soruna ilişkindir (jsumundi.com/en/document/decision/, 2023). Ancak tahkimin taraflar arasında anlaşmaya dayalı bir araç olması zararlardan etkilenen üçüncü tarafların davada müdahil olmalarına engel olmuştur. Kararın uygulanmasında da zorluklar yaşanmıştır. Karara hükmedilmesinin ardından Adriano Gianetti Dedini Ometto hakem heyeti başkanının davacılarla ilişkisi bulunduğu gerekçesiyle olası çıkar çatışması iddiasını ICC Milletlerarası Tahkim Divanı'na taşımış, heyet başkanı durumun konu davalardaki usul veya kararları etkilemeyeceğini ve etkilemediğini belirtmekle birlikte hakemlikten istifa etmiş, ICC Sekreteryası Mart 2012 tarihinde yeni bir heyet başkanı atamış ve yeni heyet Ekim 2012'de Ometto'nun karara ilişkin itirazlarını reddetmiştir. Ometto tahkim kararının ABD'de hükümsüz kılınması talep etmiş ABD mahkemeleri, Ometto'nun iddiasını kanıtlamadığı gerekçesiyle talebi reddetmiştir. Buna karşın ASA Bioenergy ve Brezilyalı Abengoa Kuruluşları'nın, konu kararın Brezilya'da tanınması talebine ilişkin başvurusunu Brezilya Yüksek Adalet Mahkemesi, yargı sürecinde hakemin tarafsızlığı gerekliliğinin karşılanmaması nedeniyle reddetmiştir. ASA Bioenergy kararın İsviçre'de tanınmasını ve tenfizini de talep etmiştir. 18 Aralık 2017'de düzeltilen 20 Kasım 2017 tarihli bir kararla Zürih Asliye Mahkemesi tenfiz kararı vermiş, Ometto'nun mahkeme kararına itirazı ise 5 Kasım 2018'de Zürih Kantonu Temyiz Mahkemesi tarafından reddedilmiştir (Schill, 2021). Dolayısıyla ABD'de hakkındaki iptal başvurusu reddedilen kararın tanınmasına yönelik talep Brezilya'da reddedilmiş, karar İsviçre'de ise uygulama kabiliyeti kazanmıştır. Sonuç olarak davada gerek çevre ile ilgili mevzuat gerekse çevre hukuku ilke ve kavramları gözardı edilmiş, davanın uzun sürmesi ve bu süreçte çevreye yönelik ihlallerin devam etmesi nedeniyle çevrenin korunması mümkün olamamış, dava çevreye verilen zararlara ilişkin iddialar yerine maliyetler üzerinden yürütülmüş, çevreye verilen zarardan etkilenen üçüncü taraflar tahkim anlaşmasına taraf olmamaları nedeniyle davada temsil edilememiştir. Ayrıca kararın uygulanmasında zorluk yaşanmıştır. Bu durum davada çevre ile ilgili ihlallerin durdurulmasına yönelik bir karar verilmiş olsaydı bile uzun yargılama süreci nedeniyle çevre üzerinde geri dönülemez zararların doğabileceğini ve bu süreç sonunda verilecek kararın uygulanamaması olasılığı olduğunu ortaya koymaktadır.

David Aven ve diğerleri ile Kosta Rika Cumhuriyeti arasında UNCITRAL Tahkim Davası turizm sektörüne ilişkin bir gayrimenkul projesiyle ilgili bir uyuşmazlıktan kaynaklanmıştır. Dava bir yatırım

tahkimidir ve Dominik Cumhuriyeti-Orta Amerika Serbest Ticaret Anlaşması ve 2010 yılında revize edilen UNCITRAL Tahkim Kuralları'na göre yürütülmüştür. Taraflarca uyuşmazlığın ICSID tarafından yönetilmesi konusunda mutabık kalınmış ve ICSID davaya ilişkin tüm idari hizmetleri sağlamayı kabul etmiştir (icsidfiles.worldbank.org/icsid/, 2023). Davanın çevre ile ilgisi, dava konusu uyuşmazlığın Kosta Rika'nın çevrenin korunması iddiasıyla davacıların yürütmekte olduğu projeye müdahale etmesinden kaynaklanması nedeniyledir. Herbert Smith Freehills'in (2019) yayınladığı yazıda da belirtildiği gibi, dava ilk kez bir yatırım tahkiminde davalı devletin karşı davasının Dominik Cumhuriyeti-Orta Amerika Serbest Ticaret Anlaşması uyarınca kabul edilebilir olduğuna karar verilmesi nedeniyle önemlidir. Karşı dava ise çevreye verilen zararın giderilmesi ve tazminini konu almaktadır. Davada sulak alanlar ve ormanların zarar görmesine ve hakem heyetinin bu durumu kabul etmesine karşı çevresel zarara ilişkin talepler destekleyici kanıtların geç sunulduğu yönündeki usuli gerekçelerle reddedilerek esastan incelenmemiştir (icsidfiles.worldbank.org/icsid/, 2023). Oysa esnek olduğu için tercih edilen tahkimde, UNCITRAL Tahkim Kuralları Madde 22'de tahkim yargılamasında bir tarafça yapılacak değişiklik veya eklemenin davada neden olacağı gecikme ve diğer tarafa etkilerinin hakem heyetince değerlendirilerek heyetin uygun bulması halinde talep veya savunmada ekleme ve değişiklik imkânı sağlanmıştır. Heyetin bu yaklaşımı, Dezalay ve Garth'dan aktaran Behn vd., (2022: 37) tarafından belirtildiği gibi "uluslararası yatırım tahkim rejimi[nin], 1990'ların sonlarında ekonomik küreselleşmenin önde gelen bir sembolü olarak ortaya çık[tığı]" gerçeğini doğrulamaktadır. Karardan anlaşılmaktadır ki Mart 2009'dan Kasım 2010 sonuna dek çevreye zarar verildiği konusunda davaya konu projeye komşu olanlar tarafından idareye şikâyetle bulunulmuş ancak bu süreçte idare tarafından proje kapsamında izin ve ruhsatlar verilmiştir. Tahkim ise ancak idare tarafından şikâyetlerin yerinde görülüp işlem yapılmasının ardından proje sahiplerinin bu işlemlere itirazı ile başlamış ve Kosta Rika'ya karşı açılan davada konu karar alınmıştır. Bir başka ifadeyle, yatırımın yapıldığı ülke yönetiminin çevreye verilen zararı göz ardı etmesi ve yatırımcıya işlem uygulamaması halinde yatırım tahkimi altında uyuşmazlık doğmayacaktır. Kaldı ki davada hakem heyeti tarafından yatırımcının kusurlu olarak çevreye zarar verdiği tespit edilmesine karşı usuli gerekçelerle Kosta Rika'nın zararın giderilmesi ve tazmin talepleri reddedilmiştir. (icsidfiles.worldbank.org/icsid/, 2023). Dava; yatırım tahkiminde yatırımın yapıldığı ülke yönetiminin çevreye verilen zararı dikkate almaması durumunda uyuşmazlık sürecinin başlamayacağını dolayısıyla çevre üzerindeki olumsuz etkilerin devam edeceğini, dava sürecinde de hakem heyetince çevresel zarara ilişkin taleplerin dikkate alınmayabileceğini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Her iki örnek dava göstermektedir ki ticari tahkimde öncelik çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi değildir ve çevreye verilen zarar tazmin edilememektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada “1980’lerin sonu ve 1990’ların başından bu yana yaşanan ve küreselleşme olarak adlandırılan süreçte uluslararası tahkim çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi bakımından etkili bir hukuksal araç olamamıştır” şeklindeki hipotezin doğrulanabilmesi için uluslararası tahkimin; uluslararası çevre hukuku, uluslararası kamu ticaret hukuku ve uluslararası özel ticaret hukukunda çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesindeki rolü sorgulanmıştır.

Bu çerçevede öncelikle “uluslararası çevre hukukunda tahkimin çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinde etkili bir hukuksal araç olup olmadığı” sorusuna “uluslararası çevre hukuku ile ilgili BM politika belgeleri”, “uluslararası çevre hukukunda başlıca uluslararası anlaşmalarda tahkim ile ilgili düzenlemeler ile uluslararası çevre hukukunda tahkim kuralları” ve “uluslararası çevre hukuku uyuşmazlıklarına ilişkin tahkim davaları” na odaklanılarak yanıt aranmıştır.

BM politika belgelerine yönelik incelemede “çevre-ticaret çatışması içeren uyuşmazlıklar bakımından uyuşmazlık çözümü aracı arayışında önceliğin çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi olmadığı” görülmüştür. Uluslararası çevre hukukunda başlıca uluslararası anlaşmalarda tahkimle ilgili düzenlemeler ile uluslararası çevre hukukunda tahkim kuralları ele alındığında kuralların “çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinin sağlanması bakımından yeterli olmadığı” anlaşılmıştır. İncelenen uluslararası çevre hukuku uyuşmazlıklarına ilişkin tahkim davalarında ulaşılan bulgular doğrultusunda “uluslararası çevre uyuşmazlıklarına ilişkin tahkim davalarında öncelikli olarak çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinin sağlanamadığı” tespit edilmiştir. Bu çerçevede “uluslararası çevre hukukunda tahkimin çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinde etkili bir hukuksal araç olamadığı” sonucuna ulaşılmıştır.

Uluslararası kamu ticaret hukukunda ticaret-çevre çatışmasında tahkimin önceliğinin ortaya konulabilmesine yönelik olarak “WTO’da panel düzeyinde uyuşmazlık çözümü çevresel uyuşmazlıklar bakımından çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinde başarı sağlayıp sağlayamadığı” sorusuna yanıt ararken WTO’da uyuşmazlık çözümüne ilişkin düzenlemeler ve WTO’da çevresel uyuşmazlıkların panel aşamasında çözümü mercek altına alınmıştır. WTO’da uyuşmazlık çözümüne ilişkin düzenlemelerde “önceliğin

ticaretin güvenli ve öngörülebilir biçimde devamı” olduğu, WTO uyuşmazlık çözüm usulüne göre karara bağlanan üç çevresel uyuşmazlığın incelenmesinde ise “önceliğin çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi olmadığı” tespit edilmiştir. Bu çerçevede “WTO’da panel düzeyinde uyuşmazlık çözümünün çevresel uyuşmazlıklar bakımından çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinde başarı sağlayamadığı” belirlenmiştir.

Uluslararası özel ticaret hukukunda “uluslararası ticari tahkimin çevre ile ilişkili uyuşmazlıklarda çevrenin korunmasını ve kirliliğin önlenmesine ilişkin bir kazanım sağlayıp sağlamadığı” uluslararası ticari tahkim ile ilgili düzenlemeler ve çevre ile ilişkili uluslararası ticari tahkim davalarına odaklanarak araştırılmıştır. İncelemede “uluslararası ticari tahkim ile ilgili düzenlemelerde çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinin gözetilmediği” ve “çevre ile ilişkili uluslararası ticari tahkim davalarında, önceliğin çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi olmadığı” belirlenmiştir. Böylelikle “uluslararası ticari tahkim çevre ile ilişkili uyuşmazlıklarda çevrenin korunmasını ve kirliliğin önlenmesine ilişkin bir kazanım sağlamadığı” tespit edilmiştir.

Sonuç olarak çalışmanın hipotezi doğrulanmış ve kapitalizmin yeni biçiminde çevresel ve ticari çıkarların çatışmasını içeren uluslararası uyuşmazlıklar bakımından uluslararası tahkimin çevre karşısında ticari çıkarların gözetilmesine yönelik bir hukuksal araç olduğu ilgili politika belgeleri, kurallar, düzenlemeler ve örnek davalarla gösterilmiştir.

Uluslararası çevre uyuşmazlıklarının çözümü ile ilgili çok sayıda yargısal ve yarı yargısal yapı mevcuttur. 1980’lerden itibaren uluslararası çevre mahkemesi kurulması tartışması gündemde yerini almıştır (Soİntsev, 2019: 131). Uluslararası çevre mahkemesi kurulmasını savunanlar mahkemenin PCA benzeri bir uluslararası hakemlik mahkemesi mi yoksa bir uluslararası mahkeme mi olacağı konusunda farklı görüşlere sahiptir. Örneğin Stakeholder Forum (2011: 10) uluslararası çevre mahkemesinin hakemlik mahkemesi şeklinde yapılmasını desteklerken Morelia Sempozyumu’nda mahkemenin kuruluşunda ICJ’nin örnek alınması önerilmiştir (Markham, 1992: 176).

Küreselleşme çevre-ticaret çatışmasında uyuşmazlık çözümünün ticari bir araç olmasını desteklemektedir. Boisson de Chazournes’un (2017) işaret ettiği gibi önceliği yatırımların korunması ikili yatırım anlaşmalarına giderek artan şekilde çevre hükümleri konulmaktadır. Yine WTO’nun uluslararası çevre uyuşmazlıkları bakımından bir çözüm mercii olup olamayacağı tartışılmaktadır (Pfahl vd., 2004). Günümüzde insan hakları dahi tahkime konu olabilmektedir. Örneğin Lahey İş ve İnsan Hakları Tahkim

Kuralları ile iş ve insan hakları uyuşmazlıklarında tahkim düzenlenmiştir (CILC, 2019: 3). Bu çerçevede uluslararası çevre uyuşmazlıklarının çözümünde tahtına oturan tahkim yerini koruyacak gibidir. Bir uluslararası çevre mahkemesi kurulsun bile yüksek olasılıkla hakemlik mahkemesi şeklinde oluşturulacaktır çünkü küreselleşme çevre-ticaret çatışmasında ticari yönü ağır basan bir uyuşmazlık çözüm aracı talep etmektedir.

Kaynakça

1992 Bucharest Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution (Bucharest Convention). (1992). Erişim adresi: <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/formidable/18/1992-Bucharest-Convention-for-the-Protection-of-the-Black-Sea-Against-Pollution.pdf> (01.01.2023).

1996 Protocol to the Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter, 1972 (as amended in 2006) (1996 Protocol to London Dumping Convention). (2006). Erişim adresi: <https://www.epa.gov/sites/production/files/2015-10/documents/lpamended2006.pdf> (01.01.2023).

Abi-Saab, G. (2005). The WTO dispute settlement and general international law. R. Yerxa ve B. Wilson (Ed.). *Key Issues in WTO dispute settlement the first ten years* içinde (s. 7-10). New York, NY: Cambridge University Press.

Appiah, K. A. (1998). Foreword. (S.Sassen, Yazar). *Globalization and its discontents* içinde (s. xi-xv). New York, NY: the New Press.

Agreement on Port State Measures to Prevent, Deter and Eliminate Illegal, Unreported and Unregulated Fishing. (t.y.). Erişim adresi: https://www.wto.org/english/tratop_e/rulesneg_e/fish_e/2009_psmas.pdf (01.01.2023).

Albers, J. (2015). *Responsibility and liability in the context of transboundary movements of hazardous wastes by sea: Existing rules and the 1999 Liability Protocol to the Basel Convention*. Berlin, Germany: Springer.

Aust, A. (2010). *Handbook of international law* (2.bs.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal (Basel Convention). (1989). Erişim adresi: <https://www.basel.int/Portals/4/Basel%20Convention/docs/text/BaselConventionText-e.pdf> (01.01.2023).

Behn, D., Fauchald, O. K. ve Langford, M. (2022). Introduction: The legitimacy crisis and the empirical turn. D. Behn, O. K. Fauchald, ve M. Langford (Ed.). *The*

legitimacy of investment arbitration: Empirical perspectives içinde (s.1-38). Cambridge, UK: Cambridge University Press. DOI:10.1017/9781108946636.001

Bianchi, A. (2001). The impact of international trade law on environmental law and process. F. Francioni (Ed.). *Environment, human rights and international trade* içinde (s.105-134). Oxford, UK: Hart Publishing.

Biswas, T. (2007). A trade and environment timeline. A. Najam, M. Halle and R. Meléndez-Ortiz (Ed.). *Trade and environment: A resource book*) içinde (s.215-220). International Institute for Sustainable Development, International Centre for Trade and Sustainable Development: The Regional and International Networking Group. Erişim adresi: https://www.iisd.org/system/files/publications/trade_and_env.pdf (01.01.2023).

Blackaby, N., Partasides QC, C., Redfern, A., ve Hunter, M. (2015). *Redfern and Hunter on international arbitration* (6.bs.). Oxford, UK: Oxford University Press.

Blessing, M. (1999). *Introduction to arbitration-swiss and international perspectives*. Basel, Switzerland: Helbing&Lichtenhahn.

Boisson de Chazournes, L. (2017). Environmental protection and investment arbitration: Yin and yang?. *Anuario Colombiano de Derecho Internacional*, 10, Bogota, Colombia: Universidad del Rosario. DOI: <http://dx.doi.org/10.12804/revistas.urosario.edu.co/acdi/a.5296> Erişim adresi: <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=429552542012> (01.01.2023).

Bown, C. P. (2009). *Self-enforcing trade, developing countries and WTO dispute settlement*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

Böckstiegel, K.H. (1986). States in the international arbitral process. J. D. M. Lew (Ed.) *Contemporary problems in international arbitration* içinde (s.40-49). London, UK: Springer-Science+Business Media, B.Y.

Brabazon, H. (2017). Introduction: understanding neoliberal legality. H. Brabazon (Ed.) *Neoliberal legality: Understanding the role of law in the neoliberal project* içinde (s.1-21). Oxon, UK: Routledge.

Brack, D. (2001). *International environmental disputes, international forums for non-compliance and dispute settlement in environment-related cases, prepared for department of environment, transport and the regions*. London, UK: The Royal Institute of International Affairs. Erişim adresi: https://www.ippc.int/static/media/files/publications/en/1182350929558_Noncompliance_Brack.pdf (01.01.2023).

Brysk, A. ve Bacardi, A. J. (2013). The politics of the globalization of law. A. Brysk (Ed.). *The politics of the globalization of law: Getting from rights to justice* içinde (s. 1-25). New York, NY: Routledge.

Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity (Cartagena Protocol). (2000). Erişim adresi: <https://www.cbd.int/doc/legal/cartagena-protocol-en.pdf> (01.01.2023).

Carter, B. E. (2008). Making progress in international institutions and law, R. A. Miller ve R. M. Bratspies (Ed.). *Progress in international law* içinde (s. 51-68). Leiden, The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.

Case Concerning the Auditing of Accounts Between the Kingdom of The Netherlands and the French Republic Pursuant to the Additional Protocol of 25 September 1991 to the Convention on the Protection of the Rhine Against Pollution by Chlorides of 3 December 1976, Arbitral Award of 12 March 2004 (The Rhine Chlorides Arbitration Award). (2004). Erişim adresi: <https://pcacases.com/web/sendAttach/78> (01.01.2023).

Castleman, B. (2002). WTO confidential: The case of asbestos. *International Journal of Health Services*, 32(3), 489–501. DOI:10.2190/15cw-79xq-yht5-03ep

Center for International Legal Cooperation (CILC). (2019). *The Hague rules on business and human rights arbitration*. Netherlands: The Hague. Erişim adresi: https://www.cilc.nl/cms/wp-content/uploads/2019/12/The-Hague-Rules-on-Business-and-Human-Rights-Arbitration_CILC-digital-version.pdf (01.01.2023).

Chakraborty, D. ve Khan, A. U. (2008). *The WTO deadlocked: Understanding the dynamics of international trade*. Los Angeles, CA: SAGE Publications.

Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998 (Aarhus Convention). (1998). Erişim adresi: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (01.01.2023).

Convention on Biological Diversity 1992. Erişim adresi: <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf> (01.01.2023).

Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo Convention). (1991). Erişim adresi: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/legaltexts/Espoo_Convention_authentic_ENG.pdf (01.01.2023).

Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution (Geneva Convention). (1979). Erişim adresi: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/lrtap/full%20text/1979.CLRTAP.e.pdf> (01.01.2023).

Convention on the Conservation and Management of Highly Migratory Fish Stocks in the Western and Central Pacific Ocean. (t.y.). Erişim adresi: <https://www.wcpfc.int/system/files/text.pdf> (01.01.2023).

Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes done at Helsinki, on 17 March 1992. (1992). Erişim adresi: <https://unece.org/DAM/env/water/pdf/watercon.pdf> (01.01.2023).

Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York Convention). (1958). Erişim adresi: <https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/NY-conv/New-York-Convention-E.pdf> (01.01.2023).

Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents Helsinki 17 March 1992. (1992). Erişim adresi: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1992/03/19920317%2008-08%20AM/Ch_XXVII_06p.pdf (01.01.2023).

Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat (Ramsar Convention). (1971). Erişim adresi: https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/current_convention_text_e.pdf (01.01.2023).

Cox, M. (2001). International history since 1989. J. Baylis and S. Smith (Ed.). *The globalization of world politics: An introduction to international relations* içinde (s. 111-137). Oxford, UK: Oxford University Press.

Cox, R.W. (1996a) Global perestroika. R. W. Cox, T. J. Sinclair (ile) *Approaches to world order* içinde (s. 296-313). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Cox, R.W. (1996b). Globalization, multilateralism, and democracy. R. W. Cox, T. J. Sinclair (ile) *Approaches to world order* içinde (s. 296-313). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Currie, J. H (2008). *Public international law* (2.bs.). Toronto, Canada: Irwin Law Inc.

Dauvergne, P. (2005). Research in global environmental politics: History and trends. P. Dauvergne (Ed.) *Handbook of global environmental politics* içinde (s. 8-32). Cheltenham, UK: Edward Elgar.

McLean, D. J. (2009). Toward a new international dispute resolution paradigm: Assessing the congruent evolution of globalization and international arbitration. *U. Pa. J. Int'l L.*30(4), 1087-1097.

DiMento, J. F. C. (2003). *The global environment and international law*. Austin, Texas: University of Texas Press.

Dolidze, A. (2014, Ocak 03) The Arctic Sunrise and NGOs in international judicial proceedings. *American Society of International Law*, 1(18). Erişim adresi: <https://www.asil.org/insights/volume/18/issue/1/arctic-sunrise-and-ngos-international-judicial-proceedings> (01.01.2023).

Elferink, A. O. (2019). Settlement of the dispute concerning the Arctic Sunrise-a belated recognition of the relevance of the award on the merits in the Arctic Sunrise case?. *The NCLOS Blog*. Erişim adresi: https://site.uit.no/jclos/files/2019/07/JCLOS-Blog-8.7.2019-Settlement-of-the-Dispute-concerning-the-Arctic-Sunrise_Elferink.pdf (01.01.2023).

Elliot, L. (2004). *Global politics of the environment* (2.bs.). Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.

Faure, M. ve Skogh, G. (2003). *The economic analysis of environmental policy and law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.

Gaillard, E. ve Savage, J. (Ed.). (1999). *Fouchard, Gaillard, Goldman on international commercial arbitration*. The Hague, The Netherlands: Kluwer Law International.

Garimella, S. R. (2016). Environmental dispute resolution, ADR methods and the PCA Arbitration Rules. *ILI Law Review, Summer 2016*, 199-222, Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=2836347> (01.01.2023).

Garner B. A. (2010). *Black's law dictionary* (9. bs.) St. Paul, MN: West Publishing.

General Assembly. (2012). Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012 [without reference to a Main Committee (A/66/L.56)] 66/288. The Future We Want, Erişim adresi: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/66/288&Lang=E (01.01.2023).

Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge, UK: Polity Press.

Gilpin, A. (2000). *Dictionary of environmental law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.

Grisel, F. ve Sweet, A. S. (2017). *The evolution of international arbitration judicialization, governance, legitimacy*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Gritzner, C. F. (2010). *Global connections, environment and natural resources*. New York, NY: Chelsea House Publishers.

Gupta, A. , Goel, I., Patnaik, S. (2021, Mart). Problem of enforcement in international law in light of South China Sea Dispute. *International Journal of Legal Developments and Allied Issues*, 7(2). Erişim adresi: <https://thelawbrigade.com/wp-content/uploads/2021/03/Arushi-Ishaan-Sanjana-IJLDAI.pdf>(01.01.2023).

Hale, T. (2017). Effects of arbitration on trade. W. Mattli ve T. Dietz (Ed.) *International arbitration & global governance: Contending theories and evidence* (2.bs.) içinde (s. 196-213). Oxford, UK: Oxford University Press.

Halim, D. (2021). Arbitration win over China just a piece of paper: Philippines president. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/arbitration-win-over-china-just-a-piece-of-paper-philippines-president/2231477>(01.01.2023).

Harvey, D. (2000). *Spaces of hope*. Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

Heywood, A. (2011). *Global politics*. Hampshire, UK: Palgrave Mcmillan.

Hobsbawm, E. (1995). *Age of extremes: The short twentieth century 1914-1991* (2.bs.). London, UK: Abacus.

In an arbitration under chapter ten of the DR-CAFTA and the UNCITRAL Arbitration Rules (2010) between David Aven et al and the Republic of Costa Rica Case No. UNCT/15/3 Final Award (David Aven et al and the Republic of Costa Rica Case No. UNCT/15/3 Final Award). (2018, 18 Eylül). Erişim adresi: http://icsidfiles.worldbank.org/icsid/ICSIDBLOBS/OnlineAwards/C4866/DS11491_En.pdf(01.01.2023).

In the Arbitration Regarding the Iron Rhine (“Ijzeren Rijn”) Railway between: The Kingdom of Belgium and the Kingdom of The Netherlands, Award of the Arbitral Tribunal, The Hague, 24 May 2005 (Iron Rhine Arbitration Award). (2005). Erişim adresi: <https://pcacases.com/web/sendAttach/478>(01.01.2023).

In the Matter of the Indus Waters Kishenganga Arbitration between the Islamic Republic of Pakistan and the Republic of India, Order on the Interim Measures Application of Pakistan dated June 6, 2011 (Order on the Interim Measures). (2011). Erişim adresi: <https://pcacases.com/web/sendAttach/1682>(01.01.2023).

In the Matter of the Indus Waters Kishenganga Arbitration between the Islamic Republic of Pakistan and the Republic of India, Final Award, 20 December 2013 (Final Award). (2013). Erişim adresi: <https://pcacases.com/web/sendAttach/48>(01.01.2023).

In the Matter of the Indus Waters Kishenganga Arbitration between the Islamic Republic of Pakistan and the Republic of India, Partial Award, 18 February 2013 (Partial Award). (2013). Erişim adresi: <https://pcacases.com/web/sendAttach/1681>(01.01.2023).

International Atomic Energy Agency. (1994). Convention on Nuclear Safety. Erişim adresi: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc449.pdf> (01.01.2023).

International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID). (2006). ICSID convention, regulations and rules, ICSID/15, April 2006. Erişim adresi: <https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID%20Convention%20English.pdf> (01.01.2023).

International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID). (t.y.). Cases, case database, case details, David Aven et al. v. Republic of Costa Rica (ICSID Case No. UNCT/15/3). Erişim adresi: [https://icsid.worldbank.org/cases/case-database/case-detail?CaseNo=UNCT/15/3\(01.01.2023\)](https://icsid.worldbank.org/cases/case-database/case-detail?CaseNo=UNCT/15/3(01.01.2023)).

International Chamber of Commerce (ICC). (2022) Arbitration Rules in force as from 1 January 2021 Mediation Rules in force as from 1 January 2014, Erişim adresi: [https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2020/12/icc-2021-arbitration-rules-2014-mediation-rules-english-version.pdf\(01.01.2023\)](https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2020/12/icc-2021-arbitration-rules-2014-mediation-rules-english-version.pdf(01.01.2023)).

International Commission for the Protection of Danube River. (t.y.). Convention on cooperation for the protection and sustainable use of the Danube River (Danube River Protection Convention). Erişim adresi: [https://www.icpdr.org/flowpaper/app/services/view.php?doc=DRPC%20English%20Over.pdf&format=pdf&page={page}&subfolder=default/files/\(01.01.2023\)](https://www.icpdr.org/flowpaper/app/services/view.php?doc=DRPC%20English%20Over.pdf&format=pdf&page={page}&subfolder=default/files/(01.01.2023)).

International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL Convention). (1973). Erişim adresi: [http://www.mar.ist.utl.pt/mventura/Projecto-Navios-I/IMO-Conventions%20%28copies%29/MARPOL.pdf\(01.01.2023\)](http://www.mar.ist.utl.pt/mventura/Projecto-Navios-I/IMO-Conventions%20%28copies%29/MARPOL.pdf(01.01.2023)).

International Plant Protection Convention. (1997). Erişim adresi: [https://www.ippc.int/static/media/files/publications/en/2013/06/06/1329129099_ippc_2011-12-01_reformatted.pdf\(01.01.2023\)](https://www.ippc.int/static/media/files/publications/en/2013/06/06/1329129099_ippc_2011-12-01_reformatted.pdf(01.01.2023)).

International Tropical Timber Agreement (ITTA). (2006). Erişim adresi: https://www.itto.int/direct/topics/topics_pdf_download/topics_id=3363&no=1&display=inline

Jenkins, R. (2007). The meaning of policy/policy as meaning. S. M. Hodgson ve Z. Irving (Ed.) *Policy reconsidered, Meanings, politics and practices* içinde (s. 21-36). Bristol, UK: The Policy Press.

Jus Mundi. (t.y.). ASA Bioenergy Holding A.G. and others v. Mr. Adriano Ometto and Adriano Ometto Agrícola (SA Bioenergy Holding A.G., Abengoa Bioenergia Agrícola Ltda., Abengoa Bioenergia São João Ltda., Abengoa Bioenergia São Luiz S.A., and Abengoa Bioenergia Santa Fé Ltda. v. Mr. Adriano Gianetti Dedini Ometto and Adriano Ometto Agrícola Ltda., ICC Case No. 16513/JRF/CA). Erişim adresi: [https://jusmundi.com/en/document/decision/en-sa-bioenergy-holding-a-g-v-mr-adriano-gianetti-dedini-ometto-adriano-ometto-agricola-ltda-asa-bioenergy-holding-a-g-abengoa-bioenergia-agricola-ltda-abengoa-bioenergia-sao-joao-ltda-abengoa-bioenergia-sao-luiz-s-a-and-abengoa-bioenergia-santa-fe-ltda-final-award-monday-21st-november-2011\).\(01.01.2023\)](https://jusmundi.com/en/document/decision/en-sa-bioenergy-holding-a-g-v-mr-adriano-gianetti-dedini-ometto-adriano-ometto-agricola-ltda-asa-bioenergy-holding-a-g-abengoa-bioenergia-agricola-ltda-abengoa-bioenergia-sao-joao-ltda-abengoa-bioenergia-sao-luiz-s-a-and-abengoa-bioenergia-santa-fe-ltda-final-award-monday-21st-november-2011).(01.01.2023)).

Kalb, D. (2000). Localizing flows: power, paths, institutions, and networks. D. Kalb, M. van der Land, R. Staring, B. van Steenbergem ve N. Wilterdink (Ed.). *The Ends of globalization* içinde (s. 1-29). Lanham, Maryland: Rowman&Littlefield Publishers.

Kamminga, M. T. (2003). Principles of international environmental law. P. Glasbergen ve A. Blowers, (Ed.). *Environmental Policy in an International Context, Perspectives on Environmental Problems* içinde (s. 111-131). Oxford, UK: Butterworth-Heinemann.

Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (2000, Bahar). Globalization: what's new? what's not? (and so what?). *Foreign Policy*, 118, 104-119.

Khan, Z. A. (2013). Global environmental issues and its remedies. *International Journal of Sustainable Energy and Environment* 1(8), 120-126. Erişim adresi: http://www.ijsee.com/IJSEE_Vol.%201,%20No.%208,%20September%202013/Globa1%20Environmental%20Issues.pdf (01.01.2023).

Kiss, A. ve Shelton, D. (2003). *International environmental law*. (3.bs.). Ardsley, NY: Transnational Publishers.

Lang, A. (2011). *World trade law after neoliberalism: Re-imagining the global economic order*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Lash III, W. H. (1999). The limited but important role of the WTO. *Cato Journal*, Winter 19(3), 371-377.

Malanczuk, P. (1997). *Akehurst's modern introduction to international law* (Göz. geç. 7.bs.). London, UK: Routledge.

Marcuse, P. ve van Kempen (2000). Introduction. P. Marcuse ve R. van Kempen (Ed.). *Globalizing cities a new spatial order?* içinde (s. 1-21). Malden, MA: Blackwell Publishing.

Markham, A. (1992, Haziran). The Morelia Declaration on the need for an international court of the environment. *Environmental Conservation*, 19(2), 176-177. DOI:10.1017/S0376892900030691

Mattli, W. ve Dietz, T. (2017a). International arbitration and global governance. W. Mattli ve T. Dietz (Ed.). *International arbitration & global governance: Contending theories and evidence* (2.bs.) içinde (s. i). Oxford, UK: Oxford University Press.

Mattli, W. ve Dietz, T. (2017b) Mapping and assessing the rise of international commercial arbitration in the globalization era: An introduction. W. Mattli ve T. Dietz (Ed.). *International arbitration & global governance: Contending theories and evidence* (2.bs.) içinde (s. 1-21). Oxford, UK: Oxford University Press.

Meshel, T. (2016). The evolution of interstate arbitration arbitration and the peaceful resolution of transboundary freshwater disputes. *Journal of Dispute Resolution* 2016(2). Erişim adresi: <https://scholarship.law.missouri.edu/jdr/vol2016/iss2/7> (01.01.2023).

Mol, A. P. J. (2001). *Globalization and environmental reform: The ecological modernization of the global economy*. London, UK: MIT Press.

Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer (Montreal Protocol). (1987). Erişim adresi: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201522/volume-1522-i-26369-english.pdf> (01.01.2023).

Moses, M. L. (2012). *The principles and practice of international commercial arbitration* (2.bs.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Moussa, J. (2015). Implications of the Indus Water Kishenganga Arbitration for the international law of watercourses and the environment. *ICLQ* 64, 697–715. DOI:10.1017/S0020589315000287

Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity (Nagoya Protocol). (2010). Erişim adresi: <https://www.cbd.int/abs/doc/protocol/nagoya-protocol-en.pdf> (01.01.2023).

Nguyen, L. N. (2019). The Contributions of UNCLOS dispute settlement bodies to the development of the law of the sea (Doktora Tezi) DOI: <https://doi.org/10.17863/CAM.33667> (University of Cambridge, Apollo - University of Cambridge Repository veri tabanından, <https://www.repository.cam.ac.uk/handle/1810/286357> erişim adresinden erişildi). (01.01.2023).

Nye, J. S. ve Welch, D. A. (2017). *Understanding global conflict and cooperation: An introduction to theory and history* (10.bs.). Boston, Massachusetts: Pearson.

O'Brien, J. (2001). *International law*. London, UK: Cavendish Publishing.

Onyema, E. (2010). *International commercial arbitration and the arbitrator's contract*, London, UK: Routledge.

Orakhelashvili, A. (2022). *Akehurst's modern introduction to international law* (9.bs.). Oxon, UK: Routledge.

PCA Case N° 2014-02 in the Matter of the Arctic Sunrise Arbitration between the Kingdom of The Netherlands and the Russian Federation Award on the Merits, 14 August 2015 (Arctic Sunrise Arbitration Award). (2015). Erişim adresi: <https://pcacases.com/web/sendAttach/1438> (01.01.2023).

Pearson, C. (2000). *Economics and the global environment*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Permanent Court of Arbitration. (2003). Dispute Concerning Access to Information Under Article 9 of the OSPAR Convention, Ireland versus United Kingdom of Great

Britain and Northern Ireland, Final Award. Erişim adresi:
<https://pcacases.com/web/sendAttach/121>(01.01.2023).

Permanent Court of Arbitration. About us, Introduction to the PCA. Erişim adresi:
<https://pca-cpa.org/en/about/introduction/>(01.01.2023).

Permanent Court of Arbitration. Dispute Resolution Services, United Nations Convention on the Law of the Sea. Erişim adresi: <https://pca-cpa.org/en/services/arbitration-services/unclos/>(01.01.2023).

Permanent Court of Arbitration. (2001). Permanent Court of Arbitration Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to the Environment and or Natural Resources. Erişim adresi: https://docs.pca-cpa.org/2016/01/Optional-Rules-for-Arbitration-of-Disputes-Relating-to-the-Environment-and_or-Natural-Resources.pdf(01.01.2023).

Permanent Court of Arbitration. Cases, The Rhine Chlorides Arbitration concerning the Auditing of Accounts (The Netherlands/France). Erişim adresi: <https://pca-cpa.org/en/cases/31/>(01.01.2023).

Permanent Court of Arbitration. Cases, Ireland v. United Kingdom (OSPAR Arbitration). <https://pca-cpa.org/en/cases/34/>(01.01.2023).

Permanent Court of Arbitration. Cases, Iron Rhine Arbitration (Belgium/Netherlands). Erişim adresi: <https://pca-cpa.org/en/cases/1/> (01.01.2023).

Permanent Court of Arbitration. Cases, Indus Waters Kishenganga Arbitration (Pakistan v. India). Erişim adresi: <https://pca-cpa.org/en/cases/20/>(01.01.2023).

Permanent Court of Arbitration. Cases, The South China Sea Arbitration (The Republic of Philippines v. The People's Republic of China). Erişim adresi: <https://pca-cpa.org/en/cases/7/>(01.01.2023).

Petras, J. ve Veltmeyer, H. (2011). *Beyond neoliberalism: A world to win*. Surrey, UK: Ashgate Publishing.

Pfahl, S., Lovera, S. ve Bizzarri, K. (2004). Is the WTO the only way? Briefing paper. Erişim adresi: https://www.wto.org/english/forums_e/ngo_e/posp66_greenpeace_wto_e.pdf(01.01.2023).

Press Release, The South China Sea Arbitration (The Republic of Philippines v. The People's Republic of China, The Hague, 12 July 2016. Erişim adresi: <https://pcacases.com/web/sendAttach/1801> (01.01.2023).

Protocol on Civil Liability and Compensation for Damage Caused by the Transboundary Effects of Industrial Accidents on Transboundary Waters to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and

International Lakes and to the 1992 Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents, Kiev, 21 May 2003. (2003). Erişim adresi: https://treaties.un.org/doc/Treaties/2003/05/20030521%2002-09%20PM/Ch_XXVII_16p.pdf (01.01.2023).

Protocol on the Solution of Litigations Relating to the Convention on the Protection of the Alps (Alpine Convention). (t.y.). Erişim adresi: https://www.alpconv.org/fileadmin/user_upload/Convention/EN/Protocol_Solution_of_Litigations_EN.pdf (01.01.2023).

Puls, B. (1999). The murky waters of international environmental jurisprudence: A critique of recent WTO holdings in the Shrimp/Turtle controversy. *Minnesota Journal of International Law*, 177, 343-379. Erişim adresi: <https://scholarship.law.umn.edu/mjil/177>(01.01.2023).

Read, R. (2004). Like products, health & environmental exceptions: The interpretation of PPMs in recent WTO trade dispute cases. *The Estey Centre Journal of International Law and Trade Policy* 5(2), 12 3-146. Erişim adresi: <https://edc.gov.bz/wp-content/uploads/2016/11/PPM-download-complete-like-products-health-enviro-exceptions.pdf>(01.01.2023).

WCED (1987) Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (Our Common Future). (1987). Erişim adresi: <https://digitallibrary.un.org/record/133790?ln=en&v=pdf> (01.01.2023).

Rietvelt, M. (2005). Multilateral failure: A comprehensive analysis of the Shrimp/Turtle Decision. *Indiana International & Comparative Law Review*, 15(3), 473-499. DOI: <https://doi.org/10.18060/17846>.

Roberts, J. (2004). *Environmental Policy*. London, UK: Routledge

Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade (Rotterdam Convention). (1998). Erişim adresi: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/09/19980910%2007-22%20PM/Ch_XXVII_14p.pdf (01.01.2023).

Sammartano, M. R. (2001). *International arbitration law and practice*, (2.bs.) The Hague, The Netherlands: Kluwer Law International.

Sands, P., Peel, J., Fabra, A. ve MacKenzie, R. (2012). *Principles of international environmental law* (3.bs.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Sanson, M. (2002). *Essential international trade law*. Sydney, Australia: Cavendish Publishing.

Schill, Stephan W. (2021). Yearbook commercial arbitration, Volume XLV (2020), Netherlands: Kluwer Law International B.V. Erişim Adresi:

<https://books.google.com.tr/books?id=Yo6WDwAAQBAJ&pg=PT372&lpg=PT372&dq=Schill,+Stephan+asa+bioenergy&source=bl&ots=IJNsylKBii&sig=ACfU3U3XaBCI9-smo4x5NiNGIJKjKjonSQ&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiopfmvven6AhUsVPEDHVU3AGwQ6AF6BAGYEAM#v=onepage&q=Schill%2C%20Stephan%20asa%20bioenergy&f=false>(01.01.2023).

Scholte, J. A. (2005). *Globalization: A critical introduction*. (2.bs). Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.

Secretariat of the Antarctic Treaty. Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty. Erişim adresi: <https://www.ats.aq/e/protocol.html> (01.01.2023).

Schmalenbach, K. (2022) States responsibility and liability for transboundary environmental harm. Gailhofer, P., Krebs, D., Proelß, A., Schmalenbach, K., ve Verheyen, R. (Ed.) *Corporate liability for transboundary environmental harm: An international and transnational perspective* içinde (s. 43-84). Cham, Switzerland: Springer Verlag. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-13264-3>

Singh, V. K. (2016). Analysis of advantages and disadvantages of forums prescribed under UNCLOS and state practice: The way ahead for India. *Revista de Direito Internacional Brazilian Journal of International Law*, 319-336. DOI: 10.5102/rdi.v13i3.4380

SoIntsev, A. M. (2019). Chapter 11 The international environmental court-A necessary institution for sustainable planetary governance in the anthropocene. M. Lim (Ed.). *Charting environmental law futures in the anthropocene* (s.129-138) içinde. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-9065-4>(01.01.2023).

South Pacific Regional Fisheries Management Organisation (SPRFMO). (2015). Convention on the Conservation and Management of High Seas Fishery Resources in the South Pacific Ocean. Erişim adresi: <https://www.sprfmo.int/assets/Basic-Documents/Convention-web-12-Feb-2018.pdf> (01.01.2023).

Southern Indian Ocean Fisheries Agreement (SIOFA). (2006). Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:196:0015:0024:EN:PDF> (01.01.2023).

Stakeholder Forum. (2011). Environmental Institutions for the 21st Century: An International Court for the Environment, ICE Coalition February 2011. Erişim adresi: <https://static1.squarespace.com/static/56c0ae80ab48de4417bd17fa/t/56d3549cb654f9329ddde4d/1456690332884/ICE+at+Rio%2B20.pdf>(01.01.2023).

Stephens, T. (2009). *International courts and environmental protection*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Steward, R. (2000). Introduction. R. Revesz, P. Sands ve R. B. Stewart (Ed.). *Environmental Law, the Economy and Sustainable Development* içinde (s. 1-33). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Tanaka, Y. (2012). *The international law of the sea*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

The Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer (Vienna Convention). (1985). Erişim adresi: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201513/volume-1513-I-26164-English.pdf> (01.01.2023).

Treaty between the Government of the Republic of Mozambique, the Government of the Republic of South Africa and the Government of the Republic of Zimbabwe on the Establishment of the Great Limpopo Transfrontier Park. Erişim adresi: http://www.tbpa.net/docs/treaties_MOUs/GreatLimpopo_InternationalTreatyFinalNov2002.pdf (01.01.2023).

United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL). (1976). UNCITRAL Arbitration Rules, Erişim adresi: <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/arb-rules.pdf>(01.01.2023).

United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL). (2008). UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985), with amendments as adopted in 2006. Erişim adresi: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/19-09955_e_ebook.pdf(01.01.2023).

United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL). (2011). UNCITRAL Arbitration Rules (as revised in 2010). Erişim adresi: <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/arb-rules-revised-2010-e.pdf>(01.01.2023).

United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL). (2014). UNCITRAL Arbitration Rules (with new article 1, paragraph 4, as adopted in 2013) UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration. Erişim adresi: <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/uncitral-arbitration-rules-2013-e.pdf>(01.01.2023).

United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL). (2021). UNCITRAL Arbitration Rules (with article 1, paragraph 4, as adopted in 2013 and article 1, paragraph 5, as adopted in 2021) UNCITRAL Expedited Arbitration Rules UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration, Erişim adresi: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/21-07996_expedited-arbitration-e-ebook.pdf(01.01.2023).

United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992 AGENDA 21 (Agenda 21). (1992). Erişim adresi: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>(01.01.2023).

United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS). (1982). Erişim adresi: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf(01.01.2023).

United Nations Development Programme (UNDP). (2003). *Environmental governance sourcebook* A. Steiner, H. Martonakova ve Z. Guziova (Ed.). Bratislava, Slovak Republic: UNDP Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States.

United Nations Development Programme (UNDP). (2003). *Environmental governance sourcebook* A. Steiner, H. Martonakova ve Z. Guziova (Ed.). Bratislava, Slovak Republic: UNDP Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. (1972). Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Erişim adresi: <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> (01.01.2023).

United Nations Environment Programme. (2019). Minamata Convention on Mercury Text and Annexes. Erişim adresi: <https://www.mercuryconvention.org/sites/default/files/2021-06/Minamata-Convention-booklet-Sep2019-EN.pdf> (01.01.2023).

United Nations Environment Programme/Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds Secretariat. (2018). Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds (AEWA) Agreement Text and Annexes As amended at the 7 th Session of the Meeting of the Parties to AEWA 4 - 8 December 2018, Durban, South Africa. Erişim adresi: https://www.unep-aewa.org/sites/default/files/instrument/agreement_text_english_final.pdf (01.01.2023).

United Nations General Assembly. (1992). Report of the United Nations Conference on Environment and Development. Erişim adresi: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf(01.01.2023).

United Nations General Assembly. (1995). Agreement for the Implementation of the Provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 Relating to the Conservation and Management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks, 1995, Erişim adresi: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/274/67/PDF/N9527467.pdf?OpenElement> (01.01.2023).

United Nations General Assembly. (1997). A/RES/S-19/2, Programme for the Further Implementation of Agenda 21. Erişim adresi: <https://undocs.org/en/A/RES/S-19/2>. (01.01.2023).

United Nations General Assembly. (2005). Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2005 [without reference to a Main Committee (A/60/L.1)] 60/1. 2005 World Summit Outcome. Erişim adresi: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf(01.01.2023).

United Nations General Assembly. (2015). Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 [without reference to a Main Committee (A/70/L.1)]70/1. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Erişim adresi: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E(01.01.2023).

United Nations, Secretariat of the Convention on Biological Diversity. (2011). Nagoya-Kuala Lumpur Supplementary Protocol on Liability and Redress to the Cartagena Protocol on Biosafety, Montreal: Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Erişim adresi: https://ibkp.dbtindia.gov.in/DBT_Content_Test/CMS/Guidelines/20181115122612909_supplementary%20protocol.pdf (01.01.2023).

United Nations. (1973). Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5-16 June 1972. Erişim adresi: [file:///C:/Users/uutuk/Downloads/A_CONF.48_14_Rev.1-EN%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/uutuk/Downloads/A_CONF.48_14_Rev.1-EN%20(1).pdf)(01.01.2023).

United Nations. (1978). No. 16908 Multilateral Convention for the Protection of the Mediterranean Sea against Pollution (with annex and Protocol for the Prevention of Pollution of the Mediterranean Sea by Dumping from Ships and Aircraft and Protocol concerning Co-Operation in Combating Pollution of the Mediterranean Sea by Oil and Other Harmful Substances in Cases of Emergency) concluded at Barcelona on 16 February 1976. Erişim adresi: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201102/volume-1102-I-16908-English.pdf> (01.01.2023).

United Nations. (1994). Convention for the Conservation of Southern Bluefin Tuna (with annex) signed at Canberra on 10 May 1993. Erişim adresi: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201819/volume-1819-I-31155-English.pdf> (01.01.2023).

United Nations. (2002). Report of the World Summit on Sustainable Development Johannesburg, South Africa, 26 August-4 September 2002. Erişim adresi: <https://digitallibrary.un.org/record/478154> (01.01.2023).

University of Joensuu. (2007). *Multilateral environmental agreement negotiator's handbook* (2.bs.). Joensuu, Finland: University of Joensuu Department of Law.

Vespa, M. (2003). An alternative to an international environmental court the PCA's optional arbitration rules for natural resources and/or the environment. *The Law & Practice of International Courts and Tribunals*, 2(2), 295-331.
doi:10.1163/157180303772037709

Wang, F. F. (2009). *Online dispute resolution: Technology, management and legal practice from an international perspective*. Oxford, UK: Chandos Publishing.

Wolf, S. ve Stanley, N. (2003). *Wolf and Stanley on environmental law* (4.bs.). London, UK: Cavendish Publishing.

Wong, C. (2016, Temmuz 6). China/Diplomacy. *South China Morning Post*. Erişim adresi: [https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/1986029/nothing-more-piece-paper-former-chinese-envoy-dismisses?module=perpetual_scroll_0&pgtype=article&campaign=1986029\(01.01.2023\)](https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/1986029/nothing-more-piece-paper-former-chinese-envoy-dismisses?module=perpetual_scroll_0&pgtype=article&campaign=1986029(01.01.2023)).

World Trade Organization. (1996). United States-Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, Report of the Panel. Erişim adresi: [https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/2-9.pdf\(01.01.2023\)](https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/2-9.pdf(01.01.2023)).

World Trade Organization. (1998). United States - Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products, Report of the Panel. Erişim adresi: [https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/58r00.pdf\(01.01.2023\)](https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/58r00.pdf(01.01.2023)).

World Trade Organization. (2000). European Communities –Measures Affecting Asbestos and Asbestos –Containing Products, Report of the Panel. Erişim adresi: [https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/135R-00.pdf&Open=True\(01.01.2023\)](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/135R-00.pdf&Open=True(01.01.2023)).

World Trade Organization. (2004). *A handbook on the WTO dispute settlement system: A WTO Secretariat publication*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

World Trade Organization. Trade topics, Environment, Environment: Multilateral Environmental Agreements, WTO Matrix on Trade-Related Measures Pursuant to Selected Multilateral Environmental Agreements (MEAs). Erişim adresi: [https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/envir_matrix_e.htm \(01.01.2023\)](https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/envir_matrix_e.htm (01.01.2023)).

World Trade Organization. Trade topics, Trade and environment, Trade and environment. Erişim adresi: [https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/envir_e.htm\(01.01.2023\)](https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/envir_e.htm(01.01.2023)).

World Trade Organization. Trade topics, Trade and environment, WTO rules and environmental policies: GATT exceptions. Erişim adresi:

https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/envt_rules_exceptions_e.htm
(01.01.2023).

World Trade Organization. Trade topics, Environment, WTO rules and environmental policies: Other relevant WTO texts. Erişim adresi:
https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/issu3_e.htm(01.01.2023).

World Trade Organization. Trade topics, environment, Environment: Disputes, Environmental disputes in GATT/WTO. Erişim adresi:
https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis00_e.htm(01.01.2023).

World Trade Organization. Trade topics, Enviroment, Disputes, Disputes 8, Environment: Disputes 8, India etc versus US: ‘Shrimp-Turtle’. Erişim adresi:
https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis08_e.htm(01.01.2023).

Wu, C. Q. (2002). A unified forum? The new arbitration rules for environmental disputes under the Permanent Court of Arbitration. *Chicago Journal of International Law* 3(1), Erişim adresi:
<https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol3/iss1/24>(01.01.2023).

Extended Summary

Arbitration In the Resolution of International Environmental Disputes

By the end of the 1980s, the dismantling of the Berlin Wall and the subsequent dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics in the early 1990s signaled the end of the bipolar configuration in global politics. This pivotal period foregrounded the concept of "globalization," a discourse that had been ongoing since the 1960s. While deeply entrenched in historical processes, globalization had long been an intrinsic element of capitalism. In response to capitalism's crises, liberalism, followed by neoliberalism, gained prominence from the 1970s onward reshaping capitalism seizing the opportunities created by advancements in technology, finance, and transportation, and shifting political landscapes. This study posits that the restructured global system post-1990 epitomizes a new form of capitalism known as "globalization," with neoliberalism serving as its ideological underpinning.

Globalization has exerted a profound impact on natural and artificial environmental components, social, economic, and cultural conditions, as well as the interactions among them. Consequently, the environment has emerged as the first recognized global issue. Since law is a regulatory force

encompassing all spheres of life the interplay between globalization, environment, and law is inevitable.

In politics, policy functions as the primary tool, with law being a critical instrument of policy. Notably, the 1972 United Nations Conference on Human Environment in Stockholm and subsequent initiatives positioned global environmental policy as a significant subject in global politics, shaping international environmental policy and establishing international environmental law as a distinct domain.

Economics substantially affects global environmental politics. The interaction between global environmental politics and the economy necessitates examining the relationship between international environmental law and international trade law, highlighting inherent conflicts between free trade and environmental protection.

Since the 1990s, the regulatory, implementation, and dispute resolution interactions between international environmental law and international trade law have intensified. Globalization has elevated international arbitration as a pivotal judicial dispute resolution mechanism within these fields. The desire to research the role of international arbitration in environmental-trade conflicts shapes this study's objective of examining the role of international arbitration within international environmental disputes in a globalized world.

International arbitration has significantly contributed to strengthening global trade. Nevertheless, trade and environmental interests often clash. This study aims to ascertain whether, in disputes where environmental and trade interests conflict and seek resolution through arbitration, the emphasis is placed on environmental protection or trade interests. This theoretical study investigates the role of international arbitration in international disputes involving environmental-trade conflicts under globalization, scrutinizing relevant policy documents, regulations, rules, and cases.

The study is organized into two primary sections, alongside an "Introduction" and "Conclusion and Evaluation" The first section, titled "Globalization-Environment-International Arbitration," constructs a theoretical framework based on a critical review of literature and studies. This framework delineates the intersections of globalization, environment, and arbitration, situating international environmental law and international trade law within the realm where the environment and arbitration converge. The hypothesis of the study is derived through an eclectic synthesis of the ideas presented in the first section as "since the late 1980s and early 1990s, during the era known as the globalization international arbitration has not been an effective legal tool for ensuring environmental protection and preventing pollution." The second

section examines "International Arbitration in Environmental Disputes." The study contends that in the neoliberal form of capitalism termed "globalization," international arbitration operates as a legal instrument prioritizing commercial interests in international environmental-trade conflict disputes.

To verify its hypothesis this study examines the role of international arbitration in safeguarding the environment and preventing pollution within international environmental law, international public trade law, and international private trade law.

To this end, the study first addresses whether "arbitration within international environmental law is an effective legal tool for environmental protection and pollution prevention." This is examined through analyses of "UN policy documents related to international environmental law," "arbitration provisions in major international treaties within international environmental law," and "arbitration rules and cases within international environmental law." The review of UN policy documents reveals that "in disputes involving environmental-trade conflicts, the priority in seeking dispute resolution mechanism is not environmental protection and pollution prevention." The review of arbitration provisions in significant international treaties within international environmental law and arbitration rules indicates that "the rules concerning arbitration in international environmental law are insufficient for ensuring environmental protection and pollution prevention." The analysis of arbitration cases in international environmental law disputes further supports the finding that "in arbitration cases related to international environmental disputes, environmental protection and pollution prevention are not prioritized." Thus, the study concludes that "arbitration in international environmental law has not been an effective legal tool for environmental protection and pollution prevention."

To explore the priority of arbitration in trade-environment conflicts within international public trade law, the study investigates whether "dispute resolution at the panel level of the WTO has been successful in protecting the environment and preventing pollution in environmental disputes." The review of WTO dispute resolution regulations reveals that "the primary objective is the secure and predictable continuation of trade, not environmental protection and pollution prevention." The examination of three environmental dispute cases adjudicated under the WTO dispute resolution procedure confirms that "in the panel-level resolution of environmental disputes at the WTO, the priority is not environmental protection and pollution prevention." Therefore, the study concludes that "WTO panel-level dispute resolution has not been

been successful in protecting the environment and preventing pollution in environmental disputes."

In examining the priority of arbitration in trade-environment conflicts within international private trade law, the study evaluates whether "international commercial arbitration has achieved gains in protecting the environment and preventing pollution in disputes related to the environment." This is analyzed through regulations governing international commercial arbitration and cases of international commercial arbitration related to the environment. The review finds that "environmental protection and pollution prevention are not prioritized in regulations related to international commercial arbitration" and that "in cases of international commercial arbitration related to the environment, environmental protection and pollution prevention are not prioritized." Therefore, the study concludes that "international commercial arbitration has not achieved gains in protecting the environment or preventing pollution in disputes related to the environment."

In conclusion, the study confirms its hypothesis and it shows through relevant policy documents, rules, regulations, and cases, that in the neoliberal form of capitalism known as globalization, international arbitration serves as a legal instrument that prioritizes commercial interests over environmental protection in international disputes involving environmental-trade conflicts.

Numerous judicial and quasi-judicial structures exist for resolving international environmental disputes. Since the 1980s, the establishment of an international environmental court has been debated. Proponents of an international environmental court differ on whether it should resemble an international arbitration tribunal like the PCA or a formal international court. Globalization supports resolving environmental-trade conflicts through commercial mechanisms. Considering that even human rights are subject to arbitration today, it is highly likely that any future international environmental court would be established in the form of an arbitration tribunal.

